

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2017-2018

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**της Ασπασίας Αντωνίου Αθανασίου
Α.Μ.: 7340011617001**

Το αδίκημα της προδοσίας στο αττικό δίκαιο

Επιβλέπων:

Επίκουρος Καθηγητής Ανδρέας Χέλμης

Αθήνα, Νοέμβριος 2018

Copyright © [*Ασπασία Αθανασίου, Νοέμβριος 2018*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο πρώτο: Περιπτώσεις στοιχειοθέτησης του αδικήματος της προδοσίας	6
Κεφάλαιο δεύτερο: Εγκαθίδρυση τυραννίας - κατάλυση δημοκρατίας, η κατάφωρη προδοσία	13
2.1 Εγκαθίδρυση τυραννίας	15
2.2 Πορεία και εδραίωση της δημοκρατίας	18
2.2.1 Ο περί του οστρακισμού νόμος	19
2.3 Κατάλυση δημοκρατικού πολιτεύματος	21
2.3.1 Το καθεστώς της Αρχής των Τετρακοσίων	21
2.3.2 Νόμος του Δημόφαντου	27
2.3.3 Οι Τριάκοντα	29
2.3.4 Νόμος του Ευκράτη	32
2.4 Πράξεις που αποτελούσαν απειλή για τη δημοκρατία	35
2.4.1 Μη υπεράσπιση της δημοκρατίας σε καιρό πολιτικής αναταραχής	35
2.4.2 Ασέβεια	36
Κεφάλαιο τρίτο: Ποινικές Διαδικασίες για την τιμωρία της εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης δημοκρατίας	38
3.1 Η θέση εκτός νόμου	38
3.2 Γραφή καταλύσεως του δήμου	42
3.3 Εισαγγελία	43
3.4 «Απόφασις» Αρείου Πάγου	49
Κεφάλαιο τέταρτο: Ποινές	50
Συμπεράσματα	57
Βιβλιογραφία	59

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τον όρο προδοσία σήμερα χαρακτηρίζεται, γενικότερα, οποιαδήποτε αθέτηση υποχρέωσης έναντι διαπιστευμένων μέσα σε μία σχέση κοινωνική, μεταξύ ατόμων, οργανώσεων, ή ακόμη και σε διεθνείς σχέσεις, ή μεταξύ κυβερνήσεων συμμάχων κρατών. Κύρια αιτία μιας τέτοιας εκδήλωσης είναι η ηθική κατωτερότητα, που μπορεί να οφείλεται σε βαθύτερα ψυχολογικά αίτια και που μπορεί να προβάλλεται, κατά τον δράστη, είτε ως εκδίκηση είτε για διάφορους ιδιωτικούς σκοπούς.

Βαρύτερες σύγχρονες περιπτώσεις προδοσίας, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, είναι αυτές που στρέφονται κατά της ίδιας της χώρας ή κατά του ανώτατου άρχοντα και του πολιτεύματος αυτής, οι οποίες λαμβάνουν την ιδιαίτερη ονομασία «εσχάτη προδοσία» και είναι ποινικά κολάσιμες.

Με τον όρο προδοσία στην αρχαία Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στην αρχαία Αθήνα στοιχειοθετούνταν ένα από τα βασικότερα αδικήματα κατά της πόλης. Ερευνώντας προσεκτικά τόσο τις πρωτότυπες πηγές όσο και τη βιβλιογραφία, διαπιστώνουμε πως η προδοσία της πόλης πραγματωνόταν μέσω περισσότερων, διαφορετικών, αδικημάτων, όπως δηλαδή η εγκαθίδρυση τυραννίας και (εν συνεχεία) η κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, η προδοσία σε εξωτερικό εχθρό, η εξαπάτηση του δήμου, το αδίκημα που διέπραττε ένας δωροδοκημένος από εχθρούς της Αθήνας αγορητής στην Εκκλησία, και το αδίκημα του «αδικείν» τον λαό. Κάθε ένα από τα πιο πάνω αυτοτελή αδικήματα υπαγόταν στις ρυθμίσεις διαφορετικού νόμου, υπό το καθεστώς του οποίου και διωκόταν ο εκάστοτε δράστης του.

Λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη ως βάση το έντονο πολιτειακό αίσθημα των αρχαίων Ελλήνων, δεν είναι δύσκολο να εντοπίσουμε τόσο τον κοινό παρανομαστή όλων των πιο πάνω ξεχωριστών αδικημάτων, όσο και τον δικαιολογητικό λόγο χαρακτηρισμού της προδοσίας, ως του βαρύτερου αδικήματος κατά της πολιτείας. Με την προδοσία προσβαλλόταν, ανίερα και ανεπανόρθωτα, η βαθύτατη αντίληψη για την πολιτειακή ευδαιμονία και σταθερότητα, πληττόταν άμεσα όλο το κοινωνικό σύνολο της πόλης, ταυτόχρονα δε και η εν γένει έννομη τάξη. Ακόμη και στην περίπτωση εκείνη, κατά την οποία η προδοσία δεν είχε έμπρακτα αποτελέσματα, έφτανε και

μόνο η πρόθεση, η απλή διάθεση, πόσο μάλλον η απόπειρα τέλεσής της. Και αυτό γιατί, η πράξη της προδοσίας ήταν η κορύφωση του αδικήματος, τις περισσότερες φορές και αθέατη, ενώ πιο σημαντικά ήταν τα ενδιάμεσα στάδια, οι πράξεις, τα σχέδια και οι αποχρώσεις, και μετέπειτα οι λογικές απολήξεις τους.

Αν μάλιστα αναλογιστούμε ότι σχεδόν οι περισσότεροι προδότες, μετά την θανάτωσή τους, είχαν να υποστούν και ατιμωτικές συνέπειες, όπως την εκταφή και τη ρίψη των οστών τους εκτός των ορίων της Αττικής, τη στέρηση του δικαιώματος ταφής εντός της αθηναϊκής επικράτειας, ποινές δηλαδή που οδηγούσαν τους δράστες στο σημείο να μην έχουν θέση κυριολεκτικά ούτε στη ζωή ούτε στο θάνατο, θα βεβαιωθούμε για την ειδική βαρύτητα και απαξία αυτού του πολιτικού αδικήματος.

Στην παρούσα μελέτη έχει επιλεγεί να αναλυθεί το βαρύτερο είδος προδοσίας, αυτό δηλαδή της εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος· θα προηγηθεί συνοπτική παρουσίαση των υπόλοιπων περιπτώσεων προδοσίας, ώστε να μπορέσει εν τέλει να γίνει αντιληπτή η διακριτή, αυτοτελής, θέση του κάθε αδικήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Περιπτώσεις στοιχειοθέτησης του αδικήματος της προδοσίας

Προδοσία σε εξωτερικό εχθρό

Η «προδοσία» στην αρχαία Αθήνα ήταν αδίκημα, το οποίο πραγματωνόταν με το να προδίδει κανείς τη χώρα σε κάποιον εξωτερικό εχθρό, παραδίδοντάς του στρατιωτικά ή πολιτικά μυστικά, όπως επίσης και στην περίπτωση εκείνη, που οι πιο πάνω πράξεις στρέφονταν κατά άλλης πόλεως, που ανήκε στην Αθηναϊκή Συμμαχία.

Διέπραττε επίσης το αδίκημα της προδοσίας και αυτός που παρέδιδε άμεσα ή έμμεσα στους εχθρούς έδαφος της αθηναϊκής επικράτειας ή φρούριο

ή οχυρωμένη θέση σε οποιαδήποτε τοποθεσία ή ναύσταθμο και ναυπηγεία ή πολεμικά πλοία, ελλιμενισμένα ή πλέοντα, ή στρατό ξηράς ή θαλάσσης¹.

Η προδοσία συνιστούσε διαφορετικό αδίκημα από την ανατροπή της κυβέρνησης και την κατάληψη της εξουσίας από κάποιον πολίτη και συνακόλουθα αποτελούσε αντικείμενο ρύθμισης διαφορετικού νόμου. Συγκεκριμένα καλυπτόταν από τον ίδιο νόμο, που ρύθμιζε την κλοπή ιερής περιουσίας², γεγονός που μας παραπέμπει στη συσχέτιση της προδοσίας, και κατ' επέκταση της ίδιας της πόλεως, με την θρησκεία και ειδικότερα με την ασέβεια. Τον νόμο αυτόν μας αναφέρει ο Ξενοφών³: «...αυτός ο νόμος, που εφαρμόζεται στους ιερόσυλους και τους προδότες. Αν κάποιος προδίδει την πολιτεία ή κλέβει την ιερή περιουσία, πρέπει να δικάζεται και αν καταδικασθεί, δε θα ταφεί στην Αττική, ενώ η περιουσία του θα κατασχεθεί.»

Από τη διατύπωση του νόμου προκύπτει ότι απαγορευόταν η ταφή του δράστη της προδοσίας στην Αττική και επιβαλλόταν η δήμευση της περιουσίας του, αλλά δεν αναφέρεται εάν ο τελευταίος έπρεπε να θανατωθεί. Για την κλοπή της ιερής περιουσίας, η προβλεπόμενη με νόμο ποινή ήταν η θανατική. Μία υπόθεση συνιστά το γεγονός ότι, στο νόμο που αναφέρει ο Ξενοφών, γινόταν ρητή αναφορά στην κύρια ποινή τόσο για την κλοπή ιερής περιουσίας, όσο και για την προδοσία, αλλά ο Ξενοφών δεν το αναφέρει, διότι το θεωρεί προφανές και αυτονόητο.

Εν προκειμένω, φαίνεται ότι ανακύπτει το ζήτημα της σώρευσης της θανατικής ποινής με άλλες κύριες ποινές, όπως η δήμευση περιουσίας ή η συλλογική εξορία όλου του γένους, ή παρεπόμενες, όπως η απαγόρευση ταφής στην Αττική ή η εκταφή και η ρίψη των οστών εκτός των ορίων της

---

¹Υπερείδης, *Ἐπεὶ Εὐξενίππου*, 1 «...τὸ μὲν γὰρ πρότερον εἰσηγγέλλοντο παρ' ὑμῖν... καὶ Θεότιμος ὁ Σηστὸν ἀπολέσας καὶ ἕτεροι τοιοῦτοι: καὶ οἱ μὲν αὐτῶν ναῦς αἰτίαν ἔχοντες προδοῦναι, οἱ δὲ πόλεις Ἀθηναίων.....», Δείναρχος, *Κατὰ Φιλοκλέους*, 9 «...ποίας οὐκ ἂν προδοῦναι τριήρεις τῶν ἐν τοῖς νεωρίοις; ἢ τίνας ἂν φροντίσαι φυλακῆς.....», καὶ 10 «...οὗτος ἀποδώσεται τὸ καθ' αὐτὸν τὴν Μουνιχίαν, ἂν ἔχη τὸν ὠνησόμενον, οὗτος ἐξαγγελεῖ τοῖς πολεμίοις σύνθημα φήνας καθ' ὑμῶν, οὗτος προδώσει τὴν πεζὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν», καὶ 13 «...ἀλλ' οἱ προδοθέντες ἂν ὑπὸ Φιλοκλέους,.... ἐν οἷς καὶ ἡ ἄκτῃ καὶ οἱ λιμένες εἰσὶ καὶ τὰ νεώρια, ἃ οἱ πρόγονοι κατασκευάσαντες ὑμῖν κατέλιπον » βλ. Λιακόπουλος Ι. 1999 : 455

²MacDowell D.M. 2015 : 271

³Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, Α', 7.22 «τοῦτο δ' εἰ βούλεσθε, κατὰ τόνδε τὸν νόμον κρίνατε, ὅς ἐστιν ἐπὶ τοῖς ἱεροσύλοις καὶ προδόταις, ἐάν τις ἢ τὴν πόλιν προδιδῶ ἢ τὰ ἱερὰ κλέπτῃ, κριθέντα ἐν δικαστηρίῳ, ἂν καταγνωσθῆ, μὴ ταφῆται ἐν τῇ Ἀττικῇ, τὰ δὲ χρήματα αὐτοῦ δημόσια εἶναι ».

Αττικής. Αυτή η σώρευση των ποινών συναντάται συχνά σε δίκες κατόπιν εισαγγελίας, δηλαδή τιμητούς αγώνες⁴, και κατά κανόνα επιβαλλόταν στους ενόχους προδοσίας. Τα παραδείγματα είναι αρκετά και τα ονόματα των καταδικασθέντων, τις περισσότερες φορές, πασίγνωστα.

Έτσι, ο Θουκυδίδης⁵ αναφέρει ότι ο Θεμιστοκλής, διαφεύγοντας τη σύλληψη, δικάστηκε ερήμην το 467 π.Χ. για προδοσία των ελληνικών συμφερόντων στους Πέρσες, κρίθηκε ένοχος, καταδικάστηκε σε θάνατο και δήμευση της περιουσίας του, ενώ απαγορεύτηκε η ταφή του στην Αττική, πληροφορία που επιβεβαιώνεται και από τον Ξενοφώντα⁶. Σύμφωνα όμως με άλλες πηγές, όπως ο Πλάτων⁷ και ο Ιδομενεύς, η επιβληθείσα ποινή για τον Θεμιστοκλή δεν ήταν η θανατική, αλλά η ισόβια εξορία, τόσο για τον ίδιο όσο και την οικογένειά του, με δήμευση της περιουσίας του⁸. Είναι γνωστά επίσης και άλλα παραδείγματα καταγγελίας για προδοσία, στα οποία οι πηγές αντιφάσκουν, άλλες αναφερόμενες στην θανατική ποινή, με απαγόρευση ταφής στο αττικό έδαφος, και άλλες εκλαμβάνοντας την αυτοεξορία του κατηγορουμένου ως επιβληθείσα ποινή⁹.

Μία άλλη χαρακτηριστική υπόθεση ενόχου προδοσίας σε εξωτερικό εχθρό αποτελεί εκείνη του Άρθμιου, η οποία μνημονεύεται σε ποικίλους ρητορικούς λόγους¹⁰. Το 444/3 ο Άρθμιος, καταγόμενος από τη Ζέλεια της Μικράς Ασίας, και επομένως υπήκοος του βασιλιά των Περσών, ήρθε στην Πελοπόννησο φέρνοντας χρυσάφι μετά από εντολή του Μεγάλου Βασιλέα, με το οποίο αποπειράθηκε να δωροδοκήσει τους Σπαρτιάτες. Οι Αθηναίοι θεώρησαν ότι με αυτή την πράξη προέβη σε προδοσία εις βάρος όλων των

---

⁴Πρβλ. Harrison A.R.W. 1971: 82 · Hansen H.M. 1975: 70-71

⁵Θουκυδίδης, *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, Α΄ 135,2 και 138,6

⁶Ξενοφών, *Έλληνικά*, Α΄ 7,22

⁷Πλάτων, *Γοργίας*, 516d

⁸Κατά την άποψη του Πλάτωνα και του Ιδομενέως, την οποία αναφέρει και ο MacDowell D.M. 2015 : 272, η επιβαλλόμενη ποινή ήταν είτε η εξορία είτε η θανατική ποινή, κατά την ελεύθερη κρίση του δικαστηρίου, με βασικό επιχείρημα ότι πολύ συχνά ο προδότης κατέφευγε στον εχθρό, στον οποίο είχε προδώσει, άρα ήταν πρακτικά αδύνατο να θανατωθεί.

⁹Υποθέσεις α) Αλκιβιάδη, στον Θουκυδίδη, *Ιστορία Πελοποννησιακού πολέμου*, ΣΤ΄, 61.7 β) Φιλοκράτη, στον Αισχίνη, *Περί της Παραπρεσβείας* 6, οι οποίες αναφέρουν ως ποινή τη θανατική, με απαγόρευση ταφής στην Αττική. Σε εξορία αναφέρεται ο Ισοκράτης στο *Περί του ζεύγους*, 45.

¹⁰Δημοσθένης, *Φιλιππικός Γ΄*, 41- 44 · Αισχίνης, *Κατά Κτησιφώντος*, 258 «οί μὲν πατέρες ὑμῶν Ἄρθμιον τὸν Ζελείτην κομίσαντα εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἐκ Μήδων χρυσίον...ἐξεκέρυξαν ὃ ἕκ τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἀπάσης ἢς Αθηναίοι ἀρχουσιν»

Ελλήνων και γι' αυτό ανακήρυξαν τον Άρθμιο και το γένος του εχθρούς της πόλεως¹¹.

Στον Περί Παραπρεσβείας λόγο του ο Δημοσθένης¹² επαναλαμβάνει το χαρακτηρισμό του Άρθμιου ως εχθρού των Αθηναίων και ο Αισχίνης επισημαίνει ότι μετά βίας διέφυγε τη θανάτωση. Η επιβληθείσα τιμωρία για τον Άρθμιο ήταν η θέση εκτός νόμου¹³, σύμφωνα με την οποία εκείνος που θα σκότωνε τον δράστη με ίδιες δυνάμεις, κατοχυρωνόταν απέναντι στο θετό αλλά και στο θείο δίκαιο, παραμένοντας όχι μόνο ατιμώρητος, αλλά η πράξη του αυτή συνιστούσε αφορμή τιμής και επαίνου.

Ακόμη το 338 π.Χ., την επομένη της μάχης της Χαιρώνειας¹⁴ με πρόταση του Δημοσθένη, ψηφίστηκε ένας νόμος, συμπληρωματικός του νόμου περί των προδοτών και των ιερόσυλων. Σύμφωνα με αυτόν, όποιος έφευγε από την Αττική και εγκατέλειπε τη χώρα του σε κρίσιμη κατάσταση θα θεωρούνταν ένοχος προδοσίας και θα τιμωρούνταν από τον Άρειο Πάγο με επιβληθείσα ποινή, αυτή του θανάτου¹⁵. Ο νόμος αυτός, επειδή στην ουσία αποτελούσε ένα μέτρο έκτακτης ανάγκης, το οποίο αποσκοπούσε στην αποτροπή της προδοσίας σε μια εποχή, κατά την οποία αναμενόταν εχθρική εισβολή, δεν εντάχθηκε στον πάγιο κώδικα νόμων της πόλης¹⁶.

Βάσει του νόμου του 338 π.Χ. ένας τέτοιος παραβάτης εκτελέστηκε συνοπτικά από τον Άρειο Πάγο¹⁷. Επίσης, υπήρξε ακόμη ένας άντρας, ο οποίος δικάστηκε με την κατηγορία αυτή, ο Λεωκράτης, οποίος στην πραγματικότητα φαίνεται ότι είχε φύγει από την Αθήνα πριν από την ψήφιση αυτού του νόμου και, όταν το 331/0 π.Χ. επέστρεψε στην Αθήνα, ο Λυκούργος¹⁸ τον κατήγγειλε για προδοσία, με την κατηγορία εγκατάλειψης της

---

¹¹Γιούνη Μ. 1991 : 142

¹²Δημοσθένης, *Περί της Παραπρεσβείας*, 270-271

¹³Η οποία κατ' εξοχήν επιβαλλόταν για το αδίκημα της κατάλυσης της δημοκρατίας, που θα ακολουθήσει

¹⁴όταν οι Μακεδόνες αναμενόταν να εισβάλουν στην Αττική

¹⁵Λυκούργος *Κατά Λεωκράτους* 16, 41, 53

¹⁶MacDowell D. M. 2015 : 295

¹⁷Πρόκειται για την περίπτωση του Αρεοπαγίτη Αυτόλυκου, ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο, επειδή, μετά τη μάχη της Χαιρώνειας, απομάκρυνε από την Αθήνα σε ασφαλές μέρος τη γυναίκα και τα παιδιά του, ενώ κάτι τέτοιο δεν επιτρεπόταν, σύμφωνα με το αναφερόμενο ψήφισμα, βλ. Λυκούργος, *Κατά Λεωκράτους*, 53

¹⁸Στον μοναδικό σωζόμενο λόγο του Λυκούργου, *Κατά Λεωκράτους*, βλ. Harrison A.R.W. 1971: 54

πατρίδας του σε κατάσταση έσχατης ανάγκης. Επειδή όμως ο τελευταίος δεν ήταν σε θέση να θεμελιώσει την κατηγορία του και να αποδείξει την ενοχή του Λεωκράτη¹⁹, κατέφυγε σε επίκληση νομολογιακών στοιχείων²⁰. Επιχείρησε δηλαδή να επηρεάσει τους δικαστές σε ηθικό επίπεδο, ώστε να τιμωρήσουν τον Λεωκράτη για το αδίκημα της προδοσίας, θυμίζοντάς τους την περίπτωση του Αυτόλυκου και άρα τον τρόπο που ενεργούσαν οι πρόγονοί τους κατά την άσκηση δικαστικής εξουσίας σε παρόμοιες υποθέσεις²¹. Πάντως, φαίνεται ότι οι δικαστές δεν πείστηκαν από τις αναφορές του Λυκούργου και τελικά ο Λεωκράτης αθώωθηκε με ισοψηφία²², όπως μας πληροφορεί ο Αισχίνης.

Γίνεται εύκολα σαφές ότι οι κατηγορούμενοι για το αδίκημα της προδοσίας σε εξωτερικό εχθρό βρίσκονταν σε δυσχερέστατη θέση, αφού δύσκολα θα απέφευγαν την καταδίκη για μια πράξη, που επέσυρε την οργή του συνόλου των πολιτών. Η απέχθεια των Αθηναίων για τους προδότες των συμφερόντων της πόλεως δεν εξαντλούνταν στις δίκες των ζωντανών, ακόμη και ερήμην, αλλά στρεφόταν και κατά των νεκρών²³. Υπό την απειλή τέτοιων ποινών, δικαιολογείται η στάση των κατηγορουμένων, οι οποίοι προτιμούσαν να ερημοδικήσουν, διαφεύγοντας με τις οικογένειες τους και με όποιο μέρος της περιουσίας τους ήταν εφικτό, έξω από τα όρια της αθηναϊκής επικράτειας.

Εξαπάτηση λαού

Από το αδίκημα της εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος πρέπει επίσης να διακρίνεται ένα άλλο, ευρύτερου και πιο ασαφούς περιεχομένου, η «βλάβη» του δήμου. Το αδίκημα της απάτης του δήμου, που συνίστατο κατά κύριο λόγο στην παροχή απατηλών υποσχέσεων προς τον αθηναϊκό λαό από τους ρήτορες της βουλής ή της εκκλησίας (συνήθως αναφέρονται ως συκοφάντες), εκδικαζόταν πολύ συχνά με εισαγγελία, ή ακόμη με γραφή απάτης του δήμου και προβολή²⁴.

---

¹⁹διότι την περίοδο που είχε φύγει από την Αθήνα, δεν υπήρχε συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη που να προβλέπει το αδίκημα για το οποίο και κατηγορείται

²⁰Καραμπάτσου Χ. 2018: 241-244

²¹Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 111-116.

²²Αισχίνης, *Κατὰ Κτησιφώντος*, 252.

²³Γιούνη Μ. 1991 : 59

²⁴Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 43,5 «... και συκοφαντῶν προβολὰς τῶν Ἀθηναίων και τῶν μετοίκων μέχρι τριῶν ἑκατέρων, κἄν τις ὑποσχόμενός τι μὴ ποιήσῃ τῷ δήμῳ».

Ο νόμος όριζε ότι εκείνος ο οποίος, δίνοντας μια υπόσχεση, εξαπατούσε τον λαό, τη βουλή ή ένα δικαστήριο, θα καταδικαζόταν σε θάνατο, στρεφόταν δε εναντίον εκείνων, οι οποίοι είχαν προκαλέσει την έκδοση από κάποιο δημόσιο σώμα λανθασμένης απόφασης, παρασύροντάς το να πιστέψει ότι θα προέκυπτε κάποιο όφελος, ενώ στην πραγματικότητα αυτό δεν θα συνέβαινε²⁵.

Πιθανώς, βάσει αυτού του νόμου ή κάποιας παλαιότερης μορφής του, διώχθηκε ο Μιλτιάδης το 489 π.Χ. Μετά τη μάχη του Μαραθώνα²⁶, ζήτησε από τους Αθηναίους να του αναθέσουν τη διοίκηση εβδομήντα πλοίων, στρατιώτες και χρήματα για μια εκστρατεία. Μολονότι δεν αποκάλυψε τον προορισμό αυτής, οι Αθηναίοι πείσθηκαν από την υπόσχεσή του ότι θα αποκόμιζαν πλούτη. Ο Μιλτιάδης όμως οδήγησε τις αθηναϊκές δυνάμεις σε πλήρη αποτυχία στην Πάρο το 489 π.Χ. και, κατά την επιστροφή του στην Αθήνα, καταγγέλλθηκε από τον Ξάνθιππο για εξαπάτηση του αθηναϊκού λαού.²⁷

Η ακριβής ετυμηγορία δεν ήταν σαφής, δηλαδή ο μεν Ηρόδοτος²⁸ αναφέρει ότι ο λαός αποφάσισε να μην του επιβάλει τη θανατική ποινή, αλλά ένα εξοντωτικό πρόστιμο 50 ταλάντων, ο δε Πλάτων λέει ότι ο λαός ψήφισε πράγματι υπέρ της θανατικής ποινής, αλλά εμποδίστηκε η εκτέλεσή της από τον πρύτανη. Σύμφωνα με τον νόμο, όπως τον μνημόνευσε ο Δημοσθένης²⁹ κατά τον τέταρτο αιώνα, έπρεπε να επιβάλλεται η θανατική ποινή. Επομένως, είτε ο νόμος ήταν διαφορετικός το 489 π.Χ. είτε ο λαός πείσθηκε κατά κάποιο τρόπο να τον παραβεί σε αυτήν την περίπτωση³⁰.

---

²⁵MacDowell D. M. 2015 : 275,276

²⁶490 π.Χ.

²⁷Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 399 επ.

²⁸Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, ΣΤ', 136

²⁹Δημοσθένης, *Περὶ τῆς Ἀτελείας πρὸς Λεπτίνην*, 135

³⁰Η εξέλιξη των πραγμάτων πάντως εν τέλει δεν είχε καμία σημασία για τον Μιλτιάδη, αφού λίγο καιρό μετά πέθανε από το τραύμα του, το δε πρόστιμο το πλήρωσε ο γιος του, ο Κίμων.

Το αδίκημα που διέπραττε ένας δωροδοκημένος από εχθρούς της Αθήνας ρήτορας

Αυτοτελές επίσης αδίκημα, έκφραση της προδοσίας, συνιστούσε το γεγονός ότι κάποιος ρήτορας αγόρευε στην Εκκλησία του δήμου αντίθετα προς το συμφέρον της πόλης, επειδή είχε δωροδοκηθεί από εχθρούς της Αθήνας, για να πει όσα έλεγε. Απαγορευόταν δηλαδή σε έναν ρήτορα να λέει εκείνα τα πράγματα, τα οποία δεν ήταν τα καλύτερα για τον αθηναϊκό λαό, παίρνοντας χρήματα και δώρα από τους αντιπάλους του λαού³¹. Εάν το έπραττε, διωκόταν δικαστικώς και, αν τελικά καταδικαζόταν, εξέπιπτε από το λίκνυ ευυπόληπτο αξιώμα του³², ταυτοχρόνως δε του επιβαλλόταν η ποινή της ατιμίας³³.

Κάποιοι αγορητές μάλιστα ανέβαιναν συχνά στο βήμα, είχαν μελετημένες απόψεις για τα πολιτικά ζητήματα, καθώς φιλοδοξούσαν να καθοδηγήσουν τον Δήμο με μια πολιτική στρατηγική. Αν μια γνώμη τους εγκρινόταν, διατυπωνόταν σε ένα ψήφισμα και ο εισηγητής της ήταν υπεύθυνος ενώπιον του Δήμου. Προκειμένου λοιπόν να προστατεύονται από τις διώξεις με την κατηγορία της απάτης του δήμου, έβαζαν βοηθούς τους να εμφανίζονται ως εισηγητές προτάσεων που ενείχαν σχετικούς κινδύνους, ενώ οι ίδιοι δήθεν απλώς τις υποστήριζαν³⁴.

Η κατηγορία της απάτης του δήμου υποβλήθηκε κατά του Φιλοκράτη, ο οποίος το 346 π.Χ. είχε αγορεύσει υπέρ της σύναψης της ειρήνης με τον Φίλιππο, προτείνοντας το ψήφισμα που θα την υλοποιούσε. Τρία χρόνια αργότερα ο Υπερείδης τον κατήγγειλε ότι είχε δώσει κακή συμβουλή στον αθηναϊκό λαό, επειδή ο Φίλιππος τον είχε δωροδοκήσει³⁵. Ο Φιλοκράτης έφυγε από την Αθήνα πριν τη δίκη και καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο.³⁶

---

³¹MacDowell D. M. 2015 : 276

³²Όταν αγόρευαν στην Εκκλησία του δήμου, φορούσαν στεφάνι μυρτιάς, ένδειξη επιτέλεσης δημοσίου αξιώματος υπό θεϊκή προστασία

³³Κυριακόπουλος Π. 2002 : 525

³⁴Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 382

³⁵MacDowell D.M. 2015 : 277

³⁶Υπερείδης, *Υπέρ Εύξενίππου*, 29-30

Αδίκημα του «αδικεῖν» τον λαό

Ένα ακόμη περισσότερο ασαφές αδίκημα ήταν το «αδικεῖν» τον λαό, για το οποίο γίνεται αναφορά στο ψήφισμα του Καννώνου, όπως το αναφέρει ο Ξενοφών³⁷: «*Αν κάποιος αδικεί τον αθηναϊκό λαό, θα υπερασπιστεί τον εαυτό του αλυσσοδεμένος σε συνέλευση του λαού. Αν κριθεί ένοχος του ότι αδικεί τον λαό, θα τον θανατώσουν πετώντας τον μέσα στο βάραθρο, ενώ η περιουσία του θα κατασχεθεί και το ένα δέκατο από αυτήν θα ανήκει στη θεά*».

Αναφορές που υπάρχουν στον Κρατίνο και τον Αριστοφάνη³⁸ δείχνουν ότι το ψήφισμα αυτό ίσχυε τουλάχιστον από τη δεκαετία του 420 π.Χ. μέχρι τη δεκαετία του 390 π.Χ. Ωστόσο δεν υπάρχει καμία γνωστή υπόθεση, στην οποία να διώχθηκε κανείς με αυτό το ψήφισμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Εγκαθίδρυση τυραννίας - κατάλυση δημοκρατίας, η κατάφωρη προδοσία

Το πιο κατάφωρο είδος προδοσίας, βάσει του αρχαίου ελληνικού δικαίου, ήταν η ανατροπή της υφιστάμενης κυβέρνησης και η αυτοπρόσωπη ανάληψη του ελέγχου της πολιτείας. Το εν λόγω αδίκημα πραγματοποιήταν από αυτόν που επιχειρούσε να εγκαταστήσει τυραννικό πολίτευμα, είτε για τον εαυτό του είτε χάριν τρίτου, και από όποιον επίσης αναλάμβανε δημόσιο αξίωμα στη διάρκεια τυραννικού πολιτεύματος³⁹.

³⁷ Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, Α' 7.20 «*ἴστε δέ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πάντες ὅτι τὸ Καννωνοῦ ψήφισμά ἐστιν ἰσχυρότατον, ὃ κελεύει, ἐάν τις τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον ἀδικῆ, δεδεμένον ἀποδικεῖν ἐν τῷ δήμῳ, καὶ ἐάν καταγνωσθῆ ἀδικεῖν, ἀποθανεῖν εἰς τὸ βάραθρον ἐμβληθέντα, τὰ δὲ χρήματα αὐτοῦ δημευθῆναι καὶ τῆς θεοῦ τὸ ἐπιδέκατον εἶναι.*»

³⁸ Αριστοφάνης, *Ἐκκλησιάζουσαι*, 1089-1090

³⁹ Αριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 16,10 «*νόμος γὰρ αὐτοῖς ἦν ὁδε. ἑσμία τάδε Ἀθηναίων καὶ πάτρια· ἐάν τινες τυραννεῖν ἐπανιστῶνται [ἐπὶ τυραννίδι], ἢ συγκαθιστῆ τὴν τυραννίδα, ἄτιμον εἶναι καὶ αὐτὸν καὶ γένος*». Ανδοκίδης, *Περὶ τῶν μυστηρίων* 96 (νόμος) «*ἐάν τις δημοκρατίαν καταλύη τὴν Ἀθήνησιν, ἢ ἀρχὴν τινα ἄρχη καταλελυμένης τῆς δημοκρατίας...*» καὶ 97 «*ὁ δὲ ὄρκος ἔστω ὁδε: ἴκτενώ καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ ψήφῳ καὶ τῆ ἑαυτοῦ χειρὶ, ἂν δυνατὸς ὦ, ὃς ἂν καταλύσῃ τὴν δημοκρατίαν τὴν Ἀθήνησιν, καὶ ἐάν τις ἄρξῃ τιν' ἀρχὴν καταλελυμένης τῆς δημοκρατίας τὸ λοιπὸν, καὶ ἐάν τις τυραννεῖν ἐπαναστῆ ἢ τὸν τύραννον συγκαταστήσῃ...*», Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 125 «*ἐψηφίσαντο γὰρ καὶ ὤμοσαν, ἐάν τις τυραννίδι ἐπιτιθῆται ἢ τὴν πόλιν προδιδῶ ἢ τὸν δῆμον καταλύῃ...*», Λυσίας, *Δήμου Καταλύσεως Απολογία*, 14 «*ἐγὼ γάρ, ὧ ἄνδρες δικασταί, οὔτε [ἐπὶ] τῶν τετρακοσίων ἐγενόμην: ἢ τῶν κατηγορῶν ὁ βουλόμενος παρελθὼν ἐλεγξάτω: οὐ τοίνυν οὐδ' ἐπειδὴ οἱ*

Ακόμα διέπραττε το αδίκημα τούτο αυτός που ενεργούσε με τρόπο αντίθετο με την υπάρχουσα κοινωνική και πολιτειακή τάξη, δηλαδή την έννομη πολιτεία, ειδικότερα δε επιχειρούσε την κατάλυση και ανατροπή του ισχύοντος δημοκρατικού πολιτεύματος⁴⁰. Επίσης, το αδίκημα τούτο στοιχειοθετούνταν και στην περίπτωση που λάβαινε κανείς μέρος σε συνωμοσία, αποβλέποντας στον ίδιο σκοπό, δηλαδή γινόταν μέλος σωματείου ή πολιτικής ομάδας, με σκοπό την κατάλυση του ισχύοντος δημοκρατικού πολιτεύματος⁴¹. Ο απαιτούμενος δε δόλος για τη στοιχειοθέτηση του εν λόγω αδικήματος συνίστατο στη γνώση του δράστη ότι ενεργούσε αντίθετα προς τα συμφέροντα της πολιτείας και την έβλαπτε, αλλά παρά ταύτα αποδεχόταν το αποτέλεσμα με τη θέλησή του, ελεύθερα και αβίαστα⁴².

Για την καλύτερη κατανόηση και τη λεπτομερέστερη έκθεση του αδικήματος αυτού κρίνεται σκόπιμη, αν όχι επιβεβλημένη, η αναδρομή στο παρελθόν, διότι μόνο μέσα από ιστορικά γεγονότα θα μπορέσει να γίνει ορθά και ολοκληρωμένα η τεκμηρίωση και η απόδειξη πλήρωσης των στοιχείων της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασής του, με τη σύγχρονη του όρου έννοια. Επιπλέον μέσα από την εξιστόρηση των γεγονότων θα γίνει αντιληπτή τόσο η πορεία προς την εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, όσο και οι τρόποι κατάλυσης αυτού.

τριάκοντα κατέστησαν, οὐδείς με ἀποδείξει οὔτε βουλευσάντα οὔτε ἀρχὴν οὔδεμίαν ἄρξαντα», βλ. Λιακόπουλος Ι. 1999 : 377

⁴⁰*Υπερείδης, Ὑπὲρ Εὐξενίππου, 7 «τοῦτ' ἤδη καθ' ἕκαστον ἐν τῷ νόμῳ ἐγράψατε, ἵνα μὴ ἀγνοῆ μηδεὶς: "ἐάν τις," φησί, "τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων καταλύη:"», Του ἴδιου, Ὑπὲρ Λυκόφρονος, 12 «καὶ ἐμὲ μὲν αἰτιᾶ ἐν τῇ εἰσαγγελίᾳ καταλύειν τὸν δῆμον παραβαίν[ον]τα τοὺς νόμους...», Ανδοκίδης, Περί τῶν μυστηρίων 96 (νόμος) «ἐάν τις δημοκρατίαν καταλύη τὴν Ἀθήνησιν», Δημοσθένης, Κατὰ Ἀριστογείτονος Α' 29 «...ἀποκτείναιτ' ἂν αὐτὸν εὖ οἶδ' ὅτι, ὡς καταλύοντα τὸν δῆμον, καὶ δικαίως ἂν τοῦτο ποιήσαιτε», Λυσίας, Κατὰ Νικομάχου, 12 «ὅτι οἱ καταλύοντες τὸν δῆμον ἐκείνον ἐβούλοντο μάλιστα τῶν πολιτῶν ἐκποδῶν γενέσθαι...», και 14 «ὅτι ἐν τοιούτῳ καιρῷ τὸν νόμον ἀπέδειξεν ἐν ᾧ ἡ πολιτεία μεθίστατο, καὶ τούτοις χαριζόμενος οἱ τὸν δῆμον κατέλυσαν ...» και 15 «ἐγὼ δὲ καὶ ἑτέρους ἂν ἔχοιμι ἐπιδείξαι τῶν συγκαταλυσάντων τὸν δῆμον ..», βλ. Λιακόπουλος Ι. 1999 : 376*

⁴¹*Υπερείδης, Ὑπὲρ Εὐξενίππου, 7 «... ἢ "συνίη ποι ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου ἢ ἑταιρικὸν συναγάγη...», Δειναρχος, Κατὰ Δημοσθένους, 94 «...Καλλιμέδοντα εἰσαγγέλλων συνιέναι ἐν Μεγάροις τοῖς φυγάσιν ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου...», Ισοκράτης, Περί τοῦ ζεύγους, 6 «... ἀμφοτέρας ταύτας συνθέντες τὰς αἰτίας εἰσηγγέλλον εἰς τὴν βουλὴν, λέγοντες ὡς ὁ πατήρ μὲν συναγοὶ τὴν ἑταιρείαν ἐπὶ νεωτέροις πράγμασιν...» και Λυσίας, Κατὰ Αγοράτου 21 «εἰσελθὼν δὲ εἰς ταύτην τὴν βουλὴν ἐν ἀπορρήτῳ Θεόκριτος μηνύει ὅτι συλλέγονταί τινες ἐναντιωσόμενοι τοῖς τότε καθισταμένοις πράγμασι», βλ. Λιακόπουλος Ι. 1999 : 376*

⁴²*Λιακόπουλος Ι. 1999 : 379-380*

2.1 Εγκαθίδρυση τυραννίας

Περί τα τέλη του 7^{ου} π.Χ. αιώνα, η Αθήνα μαστιζόταν από μία οξεία αγροτική κρίση, την οποία κατάφερε μεν να επιλύσει ο νομοθέτης Σόλων⁴³ στις αρχές του επόμενου αιώνα, αλλά μόνο προσωρινά. Και αυτό συνέβη γιατί, παρόλο που κατήργησε τα χρέη (σεισάχθεια), δεν προχώρησε σε αναδιανομή γαιών, που θα ήταν και ο μόνος τρόπος να δοθεί οριστικό τέλος στην τεταμένη κατάσταση. Έτσι, η κρίση αυτή δεν άργησε να ξεσπάσει ξανά, προκαλώντας εκ νέου ταραχές στην Αττική, οι οποίες σταμάτησαν προσωρινά με την τυραννία του Πεισίστρατου, που κατέφυγε στη βία και στην πανουργία, προκειμένου να σφετεριστεί την εξουσία.

Πιο συγκεκριμένα, ο Πεισίστρατος έχοντας προσωπική αίγλη, αφ' ότου ως πολέμαρχος είχε ανακτήσει τη Σαλαμίνα από τους Μεγαρείς και καταλάβει το επίνειο των Μεγαρέων, διακατεχόταν από ισχυρές φιλοδοξίες και ήταν αποφασισμένος να χρησιμοποιήσει τυχοδιωκτικά μέσα⁴⁴. Έτσι, με αυξημένη την πολιτική του ισχύ το 561 π.Χ., έπεισε την εκκλησία του δήμου να του παραχωρήσει σωματοφυλακή από ροπαλοφόρους και, στη συνέχεια, με τη συνοδεία αυτή, κατέλαβε την ακρόπολη και εγκαταστάθηκε ως απόλυτος κυβερνήτης – τύραννος της Αθήνας. Το χρονικό διάστημα κατά το οποίο απασχόλησε τα πολιτικά πράγματα της Αθήνας εκτείνεται έως το θάνατό του, το 528/7 π.Χ., περίοδος εντός της οποίας ανατράπηκε και στη συνέχεια ανακατέλαβε την εξουσία δύο ακόμη φορές⁴⁵ με τεχνάσματα αλλά και δια της βίας, συμβουλευόντας τους Αθηναίους να επιστρέψουν στα σπίτια τους και να ασχοληθούν με τις ιδιωτικές τους υποθέσεις, ενώ ο ίδιος θα φρόντιζε για όλα τα ζητήματα της πόλης.⁴⁶

---

⁴³Η νομοθεσία του οποίου αδιαμφισβήτητα αποτέλεσε απόκριση στην αναφερόμενη κοινωνική κρίση και με τους νεωτερισμούς της άρχισε τη διαδικασία εκδημοκρατισμού στην Αθήνα.

⁴⁴Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 97

⁴⁵Ο συνολικός χρόνος διακυβέρνησης του (τρεις τυραννίες και δύο εξορίες που μεσολάβησαν) είναι διαφορετικός σε κάθε πηγή και υπολογίζεται κατά προσέγγιση το 561 π.Χ. η πρώτη ανάληψη εξουσίας και περί το 528/7π.Χ. ο θάνατός του. Πρβλ. Θουκυδίδης, *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, Α' 20 και ΣΤ' 54-59· Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 14-15 και 18-19· Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, Α',62

⁴⁶Γιούνη Μ. 2017 : 94-95

Δε θα πρέπει βέβαια να λησμονηθεί η αναφορά στο ότι, ενώ η τυραννία εμφανίζεται ως απεχθές καθεστώς⁴⁷, στη λογοτεχνία του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα, ο Πεισίστρατος θεωρείται γενικά ένας ικανός άνθρωπος, που μπόρεσε να φέρει στην Αθήνα ειρήνη και ευημερία⁴⁸. Και αυτό επειδή διατήρησε τα επαναστατικά μέτρα του Σόλωνα για την ανακούφιση των εξαθλιωμένων κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, μέρος δε της ευνοϊκής πολιτικής του αποτέλεσε η ακύρωση των χρεών τους και η απαγόρευση υποδούλωσής τους για αυτά.

Από την άλλη όμως, ενώ δεν εξέδωσε νέα νομοθεσία, δεν εφήρμοσε την υπάρχουσα, τη σολώνεια, η οποία επέφερε τροποποίηση του παλαιότερου πολιτεύματος, εισάγοντας τους πρώιμους δημοκρατικούς θεσμούς. Δηλαδή ο Πεισίστρατος δεν επέτρεπε την υλοποίηση διατάξεων που εξασφάλιζαν στους πολίτες τη συμμετοχή τους στα κοινά, αντιθέτως φρόντιζε, ώστε τα αξιώματα να καταλαμβάνονται από συγγενείς ή έμπιστους φίλους του. Ακόμη προέβη σε περιστολή των αρμοδιοτήτων της εκκλησίας του δήμου, την οποία χειραγωγούσε και κατέστησε στην ουσία ανενεργό το δικαστήριο της Ηλιαίας, το οποίο αντικαταστάθηκε από μονομελή δικαστήρια, τους κατά δήμο δικαστές⁴⁹. Δηλαδή απέφυγε μεν να καταργήσει ρητώς και τυπικώς το πολίτευμα και τους πολιτικούς θεσμούς, στην πράξη όμως τους ακύρωνε με τις αυθαιρεσίες του.

Σε αυτό το πλαίσιο αναφοράς, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο Πεισίστρατος ενσάρκωνε το χαρακτηριστικό παράδειγμα του δημαγωγού τυράννου της αρχαϊκής εποχής, καθώς περιβλήθηκε την εικόνα του προστάτη των φτωχών και αδυνάτων προσεταιριζόμενος τις κατώτερες τάξεις⁵⁰. Επιδίωξε όμως να στηρίξει την εξουσία του στο πλήθος, το οποίο αποτελείτο από φτωχούς ιδιώτες, και όχι από πολίτες, αφού τους στέρησε τις δύο βασικές πολιτικές λειτουργίες, τη συμμετοχή στα κοινά και τη στράτευση. Η διακυβέρνησή του σφαιρικά, βρισκόταν σε αντίθεση με τους ακρογωνιαίους λίθους της νομοθεσίας του Σόλωνα, δηλαδή τον σεβασμό του νόμου και τη

---

⁴⁷Μετά την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, όχι νωρίτερα.

⁴⁸Mossé Cl. 2000 : 17,18,19

⁴⁹Γιούνη Μ. 2017 : 97

⁵⁰Γιούνη Μ. 2017 : 95

συμμετοχή όλων των πολιτών στο δημόσιο βίο· εδώ έγκειται η στοιχειοθέτηση του αδικήματος προσβολής του πολιτεύματος, μέσω της επιβληθείσας τυραννίας του.

Μετά τον θάνατό του, την εξουσία διατήρησαν οι δύο μεγαλύτεροι γιοι του Ιππίας και Ίππαρχος, οι οποίοι αρχικά, θέλοντας να δώσουν κάποια νομιμοφάνεια στο καθεστώς, επέτρεψαν σε πολλές εξόριστες οικογένειες να επιστρέψουν στην Αθήνα, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται η ισχυρή οικογένεια των Αλκμεωνιδών, από την οποία εξελέγη επώνυμος άρχων ο Κλεισθένης. Σύντομα όμως οι Πεισιστρατίδες άλλαξαν τη στάση τους, το καθεστώς έγινε αυταρχικότερο και οι Αλκμεωνίδες εξορίστηκαν εκ νέου. Εξαιτίας της σκληρότητάς τους, οι τύραννοι σταδιακά απώλεσαν τη συναίνεση του λαού. Η δολοφονία του Ίππαρχου, το 514 π.Χ., από τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα ⁵¹ όξυνε την κατάσταση περισσότερο, καθώς ο Ιππίας, διατηρώντας την εξουσία για μία τριετία ακόμη, ασκούσε μία πολιτική όλο και πιο προσωπική, μία στυγνή τυραννίδα που αποδυνάμωνε το λαό και προκαλούσε το μίσος και την απέχθεια απέναντί του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την πολιτική απομόνωση του και τη δημιουργία μιας συνωμοσίας που κατέληξε στην πτώση του Ιππία και την εδραίωση πλέον της δημοκρατίας από τον Κλεισθένη. ⁵²

Ο 6^{ος} αιώνας άρχισε, όπως προείπαμε, με τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα, ο οποίος έκανε την αρχή για την εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος ⁵³ και τελείωσε με αυτές που αποδίδονται στον Κλεισθένη, σηματοδοτήθηκε δηλαδή από δύο κορυφαία γεγονότα για την ιστορία του αθηναϊκού πολιτεύματος. Ο Σόλων πρωταγωνίστησε στη διατύπωση ιδεών για την υπέρβαση της κοινωνικής κρίσεως, επέφερε ριζοσπαστικές αλλαγές στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή των Αθηναίων, εξήρε τη

---

⁵¹Γεγονός που διαιώνισε τη μνήμη τους ως τυραννοκτόνων και κατά τον 5^ο αιώνα τους κατέστησε εμβληματικές προσωπικότητες της αθηναϊκής δημοκρατίας. Πολύ δημοφιλές μάλιστα στα αθηναϊκά συμπόσια του 5^{ου} αιώνα π.Χ. ήταν το «σκόλιον», δηλαδή το επιτραπέζιο τραγούδι που εγκωμιάζε τους τυραννοκτόνους και είναι το εξής «*Σε κλαδί μυρτιάς θα κρύψω το σπαθί μου όπως ο Αρμόδιος και ο Αριστογείτων όταν στα Παναθήναια σκότωσαν τον τύραννο Ίππαρχο. Η φήμη σας θα ζει παντοτινά στη γη αγαπημένοι Αρμόδιε και Αριστογείτων, επειδή σκοτώσατε τον τύραννο και δώσατε στην Αθήνα την ισονομία*», βλ. Γιούνη Μ. 2017 : 99

⁵²Γιούνη Μ. 2017 : 98-99

⁵³Εβδομήντα πέντε χρόνια πριν από τον Κλεισθένη

δικαιοσύνη, την ευνομία και τη μετριοπάθεια. Το πολίτευμα που εισηγήθηκε αντιμετώπιζε άμεσα μεγάλες δυσκολίες και μόνο για λίγες δεκαετίες τέθηκε σε αναστολή από την τυραννία του Πεισίστρατου. Η αξία ωστόσο του σολώνειου έργου αναδείχτηκε με την ανατροπή των διαδόχων του τυράννου. Η εκδίωξη του Ιππία βρήκε τον αθηναϊκό δήμο αποφασισμένο και ικανό να αναλάβει ο ίδιος τη διαχείριση των κοινών⁵⁴.

Σημειωτέον δε ότι τον 6ο π.Χ. αιώνα, η βασιλεία επιβίωνε πια σε λιγοστές μόνο περιοχές και πόλεις του ελληνικού κόσμου, ενώ τα αριστοκρατικά πολιτεύματα ανατρέπονταν από τυραννίδες. Οι τύραννοι έκαναν προσπάθειες ενίοτε, ώστε να μετατρέψουν την εξουσία τους σε κληρονομική μοναρχία, αλλά καμία δεν στέριωσε για περισσότερες από δύο με τρεις γενιές, απόδειξη τούτου και η τυραννία των Πεισιστρατιδών. Οι ελληνικές πόλεις, εκδιώκοντας τους τυράννους ή παρακάμπτοντας τελείως την τυραννική εμπειρία, ανακάλυπταν νέους τρόπους διακυβέρνησης.⁵⁵ Όλοι τους είχαν κοινό θεμέλιο το θεσμό του πολίτη. Διέφεραν ωστόσο μεταξύ τους, ανάλογα με τα κριτήρια που προβλέπονταν για νόμιμη συμμετοχή στα κοινά. Η Αθήνα υπήρξε, από την άποψη αυτή, πρωτοπόρος, συμπεριλαμβάνοντας στην τάξη των πολιτών ευρύτατα κοινωνικά στρώματα.

2.2 Πορεία και εδραίωση της δημοκρατίας

Το τέλος του 6ου π.Χ. αιώνα βρήκε τους Αθηναίους να πρωτοπορούν προς αυτή την κατεύθυνση ακόμα πιο ριζοσπαστικά, αφού με την καθοδήγηση του Κλεισθένη, αναδιοργανώθηκαν εκ βάθρων τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος. Ο Κλεισθένης πρώτα χώρισε όλους τους πολίτες σε δέκα φυλές, αντί για τέσσερις που ήταν πριν, ώστε να συμμετέχουν περισσότεροι στα κοινά της πόλης,⁵⁶ έπειτα όρισε ότι στη Βουλή θα συμμετέχουν πεντακόσια άτομα αντί για τετρακόσια, πενήντα από κάθε φυλή.

---

⁵⁴Κυρτάτας Δ. 1995 : 34

⁵⁵Andrewes A. 1992 : 112-124, 137-158· Mossé Cl. 1989 : 59-89

⁵⁶Η δημιουργία των νέων φυλών αποσκοπούσε συγχρόνως στην αποδυνάμωση της τοπικής επιρροής των παλαιών οικογενειών, στη συσπείρωση στο κέντρο της ίδιας ομάδας ανθρώπων από περιοχές αστικές, αγροτικές και παραλιακές, και στην ανάπτυξη αισθήματος ενότητας μεταξύ των μελών της ίδιας φυλής, που στον πόλεμο μάχονταν πλάι πλάι. Έτσι, μπορούσε να αποφευχθεί στο μέλλον η ανάπτυξη τοπικών συμφερόντων εις βάρος του συνόλου της κοινότητας.

Επίσης, διατήρησε τα γένη, τις φρατρίες και τα ιερατεία στην παραδοσιακή τους μορφή, μέσω δε της συμμαχίας του με το λαό, κέρδισε την πλειοψηφία στην εκκλησία, αποκτώντας έτσι τη δύναμη να επικυρώσει τόσο σπουδαίες μεταρρυθμίσεις. Η ίδρυση της βουλής των πεντακοσίων και η απόδοση σε αυτήν καθολικής πολιτειακής αρμοδιότητας είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την ενίσχυση της εκκλησίας του δήμου, στην οποία, μετά τον Κλεισθένη, περιήλθαν όλες οι αποφάσεις για ζητήματα της πόλεως, μετά την εισαγωγή από την βουλή⁵⁷.

2.2.1 Ο περί του οστρακισμού νόμος

Ακόμη, στον Κλεισθένη⁵⁸ αποδίδεται από τον Αριστοτέλη⁵⁹ ένα από τα πιο σπουδαία συνταγματικά μέτρα, ο νόμος του οστρακισμού. Ο θεσμός αυτός⁶⁰ είχε γενεσιουργό λόγο την δυσπιστία απέναντι στους ισχυρούς, το φόβο μήπως κάποιος αποκτήσει μεγάλη δύναμη και κατορθώσει να επιβάλει και πάλι τυραννικό καθεστώς⁶¹. Ήταν μια μορφή προληπτικού μέτρου που στόχευε στη διαφύλαξη του δημοκρατικού πολιτεύματος από πολίτες, οι οποίοι κρίνονταν επικίνδυνοι από τις πράξεις τους για το πολιτικό καθεστώς, δίχως όμως να έχουν διαπράξει κανένα πολιτικό αδίκημα, ώστε να μπορεί να τους επιβληθεί ποινική κύρωση από το δικαστήριο και ως εκ τούτου δεν είχε ούτε ποινικές ούτε περιουσιακές συνέπειες.

Ο περί του οστρακισμού νόμος ψηφίστηκε από την εκκλησία του δήμου το 508/507 π.Χ., θέτοντας ταυτόχρονα τους όρους και τις προϋποθέσεις επιβολής αυτού του μέτρου. Πιο συγκεκριμένα η εκκλησία του δήμου μπορούσε να εξορίζει επί ορισμένο χρόνο τους επικίνδυνους για το πολίτευμα και την ασφάλεια της πόλης, με δικαιολογητική βάση την αποφυγή απόκτησης πολιτικής ισχύος: «ὁ γὰρ ὀστρακισμὸς τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν τρόπον τινὰ τῷ

---

⁵⁷ Γιούνη Μ. 2017 :110

⁵⁸ Σχετικά με την απόδοση του οστρακισμού στον Κλεισθένη υφίσταται και αντίλογος, βλ. Mossé Cl. 2000 : 30 επ.

⁵⁹ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 22, 1 «Τούτων δὲ γενομένων δημοτικωτέρα πολὺ τῆς Σόλωνος ἐγένετο ἡ πολιτεία. καὶ γὰρ συνέβη τοὺς μὲν Σόλωνος νόμους ἀφανίσαι τὴν τυραννίδα διὰ τὸ μὴ χρῆσθαι, καινοὺς δ' ἄλλους θεῖναι τὸν Κλεισθένη στοχαζόμενον τοῦ πλήθους, ἐν οἷς ἐτέθη καὶ ὁ περὶ τοῦ ὀστρακισμοῦ νόμος».

⁶⁰ Glotz G. 1994 : 184 επ.· Forrest W.G. 1966 : 201 επ.

⁶¹ Η συγκυρία λίγο μετά την απαλλαγή από την τυραννίδα, εύλογη.

κολούειν τοὺς ὑπερέχοντας »⁶². Ἔτσι, κάθε χρόνο, στην ἑκτη πρυτανεία, αποφασιζόταν στην εκκλησία του δήμου αν θα ἔπρεπε να εφαρμοστεί ο οστρακισμός για εκείνη τη χρονιά. Σε περίπτωση καταφατικής αποφάσεως, προχωρούσαν σε ειδική συνεδρίαση κατά την οποία ο κάθε πολίτης ἔγραφε πάνω σε ὄστρακο το ὄνομα του προσώπου, που κατά τη γνώμη του ἦταν το πιο επικίνδυνο για την πόλη και ἔπρεπε να απομακρυνθεῖ. Λόγω της σπουδαιότητας του ζητήματος, για να ληφθεῖ ἀπόφαση οστρακισμού, ἦταν ἀπαραίτητο να συγκεντρωθοῦν ἕξι χιλιάδες ψήφοι υπέρ, ἢ κατ' ἄλλη εκδοχή, η ἀπόλυτη πλειοψηφία ἐπὶ παρόντων τουλάχιστον ἕξι χιλιάδων⁶³.

Σε περίπτωση που ἐπιτυχανόταν η ἀπαιτούμενη πλειοψηφία, ο πολίτης αὐτός ἔπρεπε ἐντὸς δέκα ἡμερῶν να εγκαταλείψει την Αθήνα και να παραμείνει μακριά για διάστημα δέκα ἐτῶν, ἐντὸς του οποίου διαστήματος η ἀσκηση των δικαιωμάτων του ἀπλῶς ἀναστελλόταν. Με την ἐπάνοδο του στην Αθήνα ο οστρακιζόμενος ἐπανακτούσε στο ἀκέραιο ὅλα του τα δικαιώματα⁶⁴.

Για πρώτη φορά ο οστρακισμός ἐφαρμόστηκε το 488/7 π.Χ., ἐναντίον του Ἰππάρχου, γιου του Χάρμου, ο οποίος ἦταν συγγενής του Πεισίστρατου και ἀρχηγός μιας μερίδας Αθηναίων⁶⁵ προσκείμενης στον ἐκπτωτο τύραννο Ἰππία⁶⁶. Ο Ἰππάρχος δε, μεταξύ 480 και 460 π.Χ., κατηγορήθηκε για προδοσία σε ἐξωτερικό ἐχθρό, στους Πέρσες, και ὄχι για προσπάθεια ἀνατροπῆς του πολιτεύματος και ἐγκαθίδρυση τυραννίας. Δραπέτευσε πρὶν ἀπὸ τη δίκη και καταδικάστηκε ἐρήμην σε θάνατο. Οἱ Αθηναῖοι ὄμως δὲν ἀρκέστηκαν στην ἐσχάτη των ποινῶν, ἀλλὰ θέλησαν το ὄνομά του να παραμείνει ἀτιμασμένο στην ἱστορία, γι' αὐτὸ ἔλιωσαν ἕνα ὁμοίωμα του και με τον χαλκὸ κατασκεύασαν μια πλάκα, στην οποία ἀνέγραφαν στο ἐξῆς τα ὀνόματα των προδοτῶν.⁶⁷

---

⁶² Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1284 α 17 ἐπ., 20 · Μάνεσης Α., Σπυρόπουλος Φ. 1995 : 74

⁶³ Glotz G. 1994 : 184 ἐπ.

⁶⁴ Γιούνη Μ. 2017 : 112

⁶⁵ Τα πρόσωπα αὐτὰ θεωρήθηκαν ὑποπτα συνεννοήσεων με τους Πέρσες, ἐν ὄψει μιας νέας ἐκστρατείας του μεγάλου Βασιλέα ἐναντίον των Αθηναίων.

⁶⁶ Περισσότερα για την υπόθεση βλ. Γιούνη Μ. 2017 : 114

⁶⁷ Ober J. 2006 : 6 ἐπ.

Οι δύο οστρακισμοί που ακολούθησαν είχαν, όπως και ο πρώτος, στο στόχαστρό τους άτομα φιλικά διακείμενα στους τυράννους. Οι επόμενοι όμως προσανατολίστηκαν εναντίον όσων φαίνονταν να έχουν αποκτήσει πολύ μεγάλη πολιτική δύναμη. Κατά το μεγαλύτερο μέρος του 5^{ου} αιώνα π.Χ., η λειτουργία του οστρακισμού ανταποκρίθηκε στο σκοπό της νομοθέτησής του, από το τελευταίο τρίτο όμως του 5^{ου} αιώνα η εφαρμογή του γινόταν σπάνια και, μετά την υπόθεση του ρήτορα Υπέρβολου, που αγωνίστηκε για τον οστρακισμό του Αλκιβιάδη, ώστε τελικά ο ίδιος να διωχθεί από την Αθήνα το 417 π.Χ., το μέτρο δεν ξαναεφαρμόστηκε⁶⁸.

2.3. Κατάλυση δημοκρατικού πολιτεύματος

2.3.1 Το καθεστώς της Αρχής των Τετρακοσίων

Από την εποχή του Κλεισθένη και μετά, το πολίτευμα των Αθηναίων γινόταν συνεχώς δημοκρατικότερο, αποκτώντας ολοκληρωμένη μορφή με τις αλλαγές του Εφιάλη και του Περικλή, με εξαίρεση όμως τα μικρά ολιγαρχικά διαλείμματα, τα οποία στοιχειοθέτησαν, όπως αμέσως παρακάτω θα δούμε, το αδίκημα της κατάλυσης του ισχύοντος δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας.

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος επρόκειτο να ανατρέψει την ισορροπία που επιτεύχθηκε κατά τον 5^ο π.Χ. αιώνα⁶⁹, με άμεσες και καταστροφικές συνέπειες για την Αττική, όπως την ερήμωση της υπαίθρου, την ανάσχεση των εμπορικών δραστηριοτήτων, την κάμψη της βιοτεχνικής παραγωγής: στο πολιτικό επίπεδο, που μας αφορά ιδιαίτερος, ο πόλεμος είχε σοβαρό αντίκτυπο.

Η σχετική αποτυχία της στρατηγικής του Περικλή επέτρεψε στους εχθρούς της δημοκρατίας να υψώσουν το ανάστημά τους, ενώ οι αγωγές κατά του Περικλή και των φίλων του ήταν ουσιαστικά οι πρώτες εκδηλώσεις κατηγοριών προς το δημοκρατικό καθεστώς. Επιπρόσθετα, το 429 π.Χ., ο θάνατος του Περικλή και η προσωπικότητα εκείνων που τον διαδέχθηκαν

---

⁶⁸Γιούνη Μ. 2017 : 114

⁶⁹Εντός των ορίων της παρούσας μελέτης είναι αδύνατο να γίνει περιγραφή του πολέμου και να τεθούν τα ζητήματα αρχών του.

στην ηγεσία της πόλης όξυναν περισσότερο την ήδη τεταμένη κατάσταση, αφού, ενώ έπρεπε πάνω από όλα να υπολογίζουν τις επιθυμίες του όχλου, αυτοί περισσότερο υποτάσσονταν σε αυτές, παρά τις ενέπνεαν. Υπό τέτοιες συνθήκες δεν προκαλεί έκπληξη ότι, δύο φορές σε λιγότερο από δέκα χρόνια, οι εχθροί της δημοκρατίας πέτυχαν να σφετεριστούν την εξουσία, επωφελούμενοι ακόμη και από στρατιωτικές καταστροφές που υπέστη η πόλη.⁷⁰

Η πρώτη ολιγαρχική επανάσταση, που κατέλυσε την αθηναϊκή δημοκρατία και συσχετίζεται από τον Θουκυδίδη⁷¹ με τη Σικελική εκστρατεία, εκδηλώθηκε το 411 π.Χ. από το κίνημα των ολιγαρχικών και ονομάστηκε η «Αρχή των Τετρακοσίων». Συγκεκριμένα, το 414 π.Χ., επήλθε η καταστροφή των αθηναϊκών και συμμαχικών δυνάμεων, που είχαν εκστρατεύσει στη Σικελία και το επόμενο έτος οι Σπαρτιάτες κατέλαβαν τη Δεκέλεια. Τότε οι Αθηναίοι ένωσαν τα θεμέλια της δημοκρατίας να κλονίζονται σθεναρά. Οι πλούσιοι κάτοικοι που χρηματοδοτούσαν τον πόλεμο είδαν τις περιουσίες τους να μειώνονται αισθητά, με αποτέλεσμα να σχεδιάζουν την ανατροπή του πολιτεύματος και την εγκαθίδρυση ενός ολιγαρχικού καθεστώτος. Και, ενώ η σπαρτιατική φρουρά της Δεκελείας έκανε επιδρομές στην ύπαιθρο καταστρέφοντας και λεηλατώντας, με άμεσο αποτέλεσμα την κατάρρευση της οικονομίας, οι ολιγαρχικοί γίνονταν όλο και πιο αποφασιστικοί, ενώ αισθήματα απογοήτευσης διαδίδονταν μεταξύ των κοινωνικών στηριγμάτων της δημοκρατίας.

Είχε σαφώς δημιουργηθεί πρόσφορο έδαφος για τους ολιγαρχικούς, οι οποίοι έβλεπαν ότι η προπαγάνδα τους βρήκε απήχηση στα λαϊκά στρώματα, αρκεί να μιλούσαν για αποκατάσταση ενός πολιτεύματος, στο οποίο δεν έδιναν συγκεκριμένο περιεχόμενο και το τιτλοφορούσαν «*η πάτριος πολιτεία*» και οι οποίοι ουδόλως άφησαν ανεκμετάλλευτες τις σύγχρονές τους συγκυρίες. Έτσι, σχημάτισαν πλειοψηφία στο δήμο, η οποία ενέκρινε πρόταση ίδρυσης μιας νέας αρχής, αυτής των Προβούλων. Οι Πρόβουλοι, πολίτες ολιγαρχικών φρονημάτων, ήταν περιβεβλημένοι με αρμοδιότητες που

---

⁷⁰Mossé Cl. 2000 : 46

⁷¹Θουκυδίδης, *Ιστορία Πελοποννησιακού Πολέμου*

είχαν η βουλή και οι Πρυτάνεις και ισχυρίζονταν ότι θα συμβούλευαν τον δήμο και θα δέχονταν ξένους απεσταλμένους. Φαίνεται όμως ότι τελικά είχαν και άλλες αρμοδιότητες, όχι ξεκάθαρες. Η νέα αυτή αρχή είχε καταφέρει να νοθεύσει, αλλά και να υπονομεύσει την δημοκρατία⁷².

Το αποφασιστικό βήμα από την προπαγάνδα στη συνωμοσία έγινε στον αθηναϊκό στόλο που στάθμευε στη Σάμο, με ιθύνοντα νου τον ρήτορα Αντιφώντα και δύο ακραίους ολιγαρχικούς τον Φρύνιχο και τον Πείσανδρο. Οι δύο τελευταίοι έγιναν αρχικά δέκτες μηνυμάτων από τον φιλόδοξο και λαοπλάνο Αλκιβιάδη, γρήγορα όμως κατάλαβαν την αναξιοπιστία του και αποφάσισαν αφενός μεν να πάψουν να ενδιαφέρονται για αυτόν, αφετέρου δε ότι δεν μπορούσαν να οπισθοχωρήσουν τη δεδομένη χρονική στιγμή, σε μία Αθήνα όπου η κατάσταση είχε ξεφύγει από κάθε έλεγχο⁷³.

Πράγματι, συνέχισαν την ολιγαρχική κίνησή τους, πρότειναν στην εκκλησία του δήμου να διοριστεί η βουλή των τετρακοσίων, που θα είχε την απόλυτη εξουσία όσο μαινόταν ο πόλεμος και η οποία θα συμβουλευόταν ένα σώμα 5.000 πολιτών, μόνο όμως αν το θεωρούσε αναγκαίο. Οι Τετρακόσιοι θα αποτελούνταν από ολιγαρχικούς, οι οποίοι δεν είχαν καμία πρόθεση να μοιραστούν την εξουσία τους ασφαλώς με τους 5.000 πολίτες. Και όντως τα κατάφεραν. Τον Μάιο του 411 π.Χ., οπλισμένοι διέλυσαν την εκλεγμένη βουλή, περιόρισαν το σώμα των πολιτών σε 5.000 άτομα και κυβέρνησαν τέσσερις μήνες σκοτώνοντας, φυλακίζοντας ή εξορίζοντας τους δημοκρατικούς, που τους ενοχλούσαν. Είχαν εντέλει καταλύσει το δημοκρατικό πολίτευμα.

Αυτές οι πληροφορίες για τη δράση των Τετρακοσίων έφτασαν στους δημοκρατικούς Αθηναίους της Σάμου, οι οποίοι ορκίστηκαν να τους πολεμήσουν, χορήγησαν δε αμνηστία στον Αλκιβιάδη, κάνοντας τον αρχιστράτηγό τους. Παράλληλα στην Αθήνα η αντίθεση μεταξύ ακραίων ολιγαρχικών με αρχηγό τον Φρύνιχο και μετριοπαθών με αρχηγό τον Θηραμένη οξυνόταν ολοένα και περισσότερο. Μετά από προστριβές και επιδείνωση της εσωτερικής κατάστασης στους κόλπους του ολιγαρχικού

---

⁷²Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 111

⁷³Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 113

κινήματος, έπεσαν οι ακραίοι ολιγαρχικοί και μαζί με αυτούς και οι Τετρακόσιοι⁷⁴. Έτσι, επικράτησαν οι μετριοπαθείς ολιγαρχικοί και η Αθήνα κυβερνήθηκε από τη Βουλή των Πεντακοσχιλίων, με την καθοδήγηση του Θηραμένη⁷⁵. Την άνοιξη του 410 π.Χ. μετά τη νίκη του αθηναϊκού στόλου εναντίον του σπαρτιατικού, έξω από την Κύζικο, οι δημοκρατικοί αναθάρρησαν, το πολίτευμα των πεντακοσχιλίων κατέρρευσε δίχως άλλο, με αποτέλεσμα το καλοκαίρι του 410 π.Χ. να αποκατασταθεί η παλαιά δημοκρατία στην Αθήνα⁷⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η κατηγορία, η οποία υποβλήθηκε εναντίον αρκετών μελών του ολιγαρχικού καθεστώτος των Τετρακοσίων, μετά την πτώση του, το 411/410 π.Χ., ήταν αυτή της προδοσίας σε εξωτερικό εχθρό, εν προκειμένω στη Σπάρτη, και όχι της κατάλυσης της δημοκρατίας⁷⁷. Η αιτιολογική βάση της κατηγορίας ήταν πως οι τελευταίοι είχαν μεταβεί ως απεσταλμένοι στη Σπάρτη προς βλάβη της Αθήνας, είχαν ταξιδέψει πάνω σε εχθρικό πλοίο και είχαν πατήσει στην κατεχόμενη από τους εχθρούς Δεκέλεια. Αυτό επιβεβαιώνει ότι, από καθαρά νομική άποψη, η προδοσία σε εξωτερικό εχθρό ήταν διαφορετικό αδίκημα από την κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, υπαγόταν δε στη ρύθμιση διαφορετικού νόμου και εκδικαζόταν αναλόγως.

Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τέτοιας δίωξης αποτελεί η περίπτωση του Φρύνιχου, του Αθηναίου στρατηγού που είδαμε πιο πάνω, ο οποίος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη σύσταση της ολιγαρχικής αρχής των Τετρακοσίων και ήδη είχε δολοφονηθεί, πιθανότατα μετά την προκήρυξή του εκτός νόμου. Δικάστηκε μετά θάνατον βάσει ψηφίσματος, που είχε εκδώσει η εκκλησία του δήμου⁷⁸, με την κατηγορία της προδοσίας, κρίθηκε ένοχος, εκτάφηκε, τα οστά του πετάχτηκαν έξω από το αττικό έδαφος, η περιουσία του δημεύτηκε, το σπίτι του κατεδαφίστηκε και η δικαστική απόφαση μαζί με τις

---

⁷⁴Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 114

⁷⁵Χρονικό σημείο στο οποίο ολοκληρώνεται η διήγηση του Θουκυδίδη και τα γεγονότα που διαδραματίζονται μέχρι το τέλος του πολέμου, τα πληροφορούμαστε από την καταγραφή του Ξενοφώντος, στο έργο του *Ελληνικά*.

⁷⁶Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 115

⁷⁷MacDowell D. M. 2015 : 273

⁷⁸Το οποίο ψήφισμα προέβλεπε τη δίκη όλων, ακόμη και εκείνων που δεν ήταν πια εν ζωή.

επιβληθείσες ποινές αναγράφηκαν σε ορειχάλκινη στήλη, μνημείο της πράξης του στους αιώνες⁷⁹. Ακόμη, το ψήφισμα αυτό όριζε ότι όποιος παρουσιαζόταν στη δίκη ως υπερασπιστής του Φρυνίχου θα υφίστατο και αυτός, ως ένοχος προδοσίας, τη θανατική ποινή⁸⁰.

Ιδιαίτερη δίκη, ομοίως με την κατηγορία της προδοσίας, διεξήχθη και για δύο άλλα μέλη των Τετρακοσίων, τον ρήτορα Αντιφώντα, αρχηγό των ακραίων, και τον Αρχεπτόλεμο⁸¹. Στον Βίο του Αντιφώντος, μέρος των Βίων των δέκα ρητόρων τού Πλούταρχου, παρατίθεται κείμενο, που θεωρείται πως αποδίδει ψήφισμα της Βουλής, το οποίο κανόνιζε τα της δίκης, την προσαγωγή τους στο ηλιαστικό δικαστήριο, την ανάπτυξη της κατηγορίας περί προδοσίας καθώς επίσης και το κείμενο της καταδίκης τους⁸².

Πράγματι, η καταδίκη περιελάμβανε, εκτός από τη θανατική ποινή, απαγόρευση ταφής στην Αττική, δήμευση της περιουσίας τους, από την αξία της οποίας το ένα δέκατο δόθηκε στο ιερό της Αθηνάς, κατεδάφιση των σπιτιών τους και τοποθέτηση πινακίδων στα οικόπεδα με την επιγραφή «*Ἀρχεπτολέμου καὶ Ἀντιφῶντος τῶν προδοτῶν*». Ακόμη, οι κατηγορούμενοι κηρύχθηκαν άτιμοι, επιβλήθηκε η κληρονομική ατιμία για όλους τους κατιόντες τους, καθώς επίσης απειλήθηκε η ποινή της ατιμίας για όποιον Αθηναίο επιχειρούσε να υιοθετήσει κατιόντα των καταδικασθέντων, ώστε να τον σώσει από τις συνέπειες της κύρωσης αυτής.⁸³ Η καταδικαστική αυτή απόφαση,

---

⁷⁹ Αξίζει να παρατεθεί τμήμα του λόγου του Λυκούργου, *Κατὰ Λεωκράτους*, 112-113: «*Φρυνίχου γὰρ ἀποσφαγέντος νύκτωρ παρὰ τὴν κρήνην τὴν ἐν τοῖς οἰσίοις ὑπὸ Ἀπολλοδώρου καὶ Θρασυβούλου, καὶ τούτων ληφθέντων καὶ εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀποτεθέντων ὑπὸ τῶν τοῦ Φρυνίχου φίλων, αἰσθόμενος ὁ δῆμος τὸ γεγονός τούς τε εἰρχθέντας ἐξήγαγε, καὶ βασάνων γενομένων τὸ πρᾶγμα ἀνέκρινε, καὶ ζητῶν εὔρε τὸν μὲν Φρύνιχον προδιδόντα τὴν πόλιν, τοὺς δ' ἀποκτείναντας αὐτὸν ἀδίκως εἰρχθέντας· καὶ ψηφίζεται ὁ δῆμος Κριτίου εἰπόντος, τὸν μὲν νεκρὸν κρίνειν προδοσίας, κἂν δόξη προδότης ὢν ἐν τῇ χώρᾳ τεθᾶφθαι, τὰ γε ὅσα αὐτοῦ ἀνορύξαι καὶ ἐξορίσαι ἔξω τῆς Ἀττικῆς, ὅπως ἂν μὴ κέηται ἐν τῇ χώρᾳ μηδὲ τὰ ὅσα τοῦ τὴν χώραν καὶ τὴν πόλιν προδιδόντος*».

⁸⁰ Ο Λυκούργος στον λόγο του, *Κατὰ Λεωκράτους* στο 115 παραθέτει τα ονόματα δύο Αθηναίων που εκτελέστηκαν για το λόγο αυτό. Πρόκειται για τον Αρίσταρχο και τον Αλεξικλέα, οι οποίοι είχαν συνηγορήσει υπέρ του Φρυνίχου, τους επεβλήθη η θανατική ποινή και δεν επιτράπη να ταφούν εντός της Αττικής.

⁸¹ Πλούταρχος, *Ἠθικά*, 833d- 834b

⁸² MacDowell D. M. 2015 : 273

⁸³ Τα μέτρα αυτά αναβιώνουν το παρελθόν και ταυτόχρονα αποδεικνύουν ότι, στα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα, δεν είχαν ακόμα καταργηθεί πλήρως οι συλλογικές ποινές.

σύμφωνα με το ψήφισμα, αναγράφηκε στην ορειχάλκινη στήλη, στην οποία είχε επίσης αναγραφεί το σχετικό με τον Φρύνιχο⁸⁴.

Ένας πιθανός λόγος, εξαιτίας του οποίου ο Αντιφών και ο Αρχεπτόλεμος δεν κατηγορήθηκαν για κατάλυση της δημοκρατίας, είναι ότι το αδίκημα αυτό μπορεί να μην απαγορευόταν ρητά πριν από τη θέσπιση του νόμου του Δημόφαντου το 410 π.Χ⁸⁵. Επίσης, θεωρήθηκε αμφίβολο αν το καθεστώς των Τετρακοσίων μπορούσε να αποκληθεί τυραννία, η οποία ήταν ακριβώς αυτό που απαγόρευε ο παλαιότερος νόμος⁸⁶ επομένως, οι πράξεις των δύο κατηγορουμένων υπήχθησαν στις διατάξεις του αδικήματος της προδοσίας⁸⁷.

Ο φόβος των τυράννων και η αγωνία για τη διασφάλιση του δημοκρατικού πολιτεύματος ήταν συναισθήματα υπαρκτά στην Αθήνα, ακόμη και σε εποχές που η ανάμνηση τέτοιων πραξικοπημάτων ήταν μακρινή, όπως δηλαδή στην εποχή που μόλις αναφέρθηκε. Στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, μολονότι κανείς τύραννος δεν είχε καταλάβει την εξουσία στην Αθήνα επί έναν σχεδόν αιώνα, οι Αθηναίοι συνέχιζαν να φοβούνται την τυραννία⁸⁸. Και, πράγματι, η ολιγαρχική επανάσταση του 411 π.Χ. επιβεβαίωσε τους φόβους τους, αφού απέδειξε ότι οι απειλές κατά της δημοκρατίας ήταν όντως υπαρκτές, αν όχι από υποψήφιους τυράννους, πάντως από μία τάξη που την εποχή εκείνη ανθούσε στην Αθήνα, τους ολιγαρχικούς. Τη διαπίστωση αυτή συνόδευσε η αναγκαία μετατροπή της ορολογίας, με αποτέλεσμα έκτοτε να γίνεται λόγος για «ανατροπή του λαού – κατάλυση του δήμου», παρά για τυραννία, μολονότι η λέξη «τυραννία» δεν εξαφανίσθηκε από το δίκαιο⁸⁹.

---

⁸⁴Γιούννη Μ. 1991 : 186

⁸⁵Η ανάλυση του οποίου ακολουθεί

⁸⁶Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 16,10

⁸⁷MacDowell D.M. 2015 : 274

⁸⁸Ο Αριστοφάνης στις *Σφήκες*, 463-507 και στις *Όρνιθες*, 1072-1075 διακωμωδεί τη φοβία των Αθηναίων, που εκδηλώθηκε πιο έντονη την εποχή των θρησκευτικών σκανδάλων το 415 π.Χ., όταν προσφέρθηκαν αμοιβές για τη σύλληψη ή δολοφονία όσων σκόπευαν να εγκαθιδρύσουν τυραννία.

⁸⁹MacDowell D.M. 2015 : 269

2.3.2 Νόμος του Δημόφαντου

Το 410 π.Χ., όταν η δημοκρατία είχε μόλις παλινρθωθεί, μετά την κατάρρευση της ολιγαρχικής παρεκτροπής των Τετρακοσίων, οι Αθηναίοι μερίμνησαν για την αποτροπή εκ νέου κατάλυσης του πολιτεύματός τους, ενόψει και του φόβου που τους διακατείχε. Έτσι, η εκκλησία του δήμου ενέκρινε ψήφισμα, μετά από πρόταση του Δημόφαντου, το οποίο διασώζεται από τον Ανδοκίδη⁹⁰ και παρατίθεται: «Έδοξε στη βουλή και στο δήμο. Η φυλή της Αιαντίδος ασκούσε την πρυτανεία, ο Κλεογένης ήταν γραμματεύς, ο Βοηθός επιστάτης. Ο Δημόφαντος συνέταξε τα ακόλουθα. Η ισχύς του ψηφίσματος αυτού αρχίζει από την ημέρα της κληρώσεως των μελών της βουλής των πεντακοσίων, όταν πρώτος ορίστηκε γραμματεύς ο Κλεογένης.

Όποιος καταλύσει το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα ή ασκήσει οποιαδήποτε αρχή μετά την κατάλυση της δημοκρατίας, να θεωρηθεί εχθρός των Αθηναίων και να φονευθεί ατιμωρητί (πολέμιος ἔστω Ἀθηναίων καὶ νηποινεί τεθνάτω⁹¹), η δε περιουσία του να δημευθεί και το ένα δέκατο να περιέλθει στην θεά (Αθηνά). Αυτός που θα φονεύσει τον τύραννο ή τον συνεργό, καθώς και ο ηθικός αυτουργός, να είναι απαλλαγμένοι από το μίασμα⁹² (ὄσιος ἔστω καὶ εὐαγής).

Να ορκιστούν όλοι οι Αθηναίοι, κατά φυλές και κατά δήμους, επάνω από ακέραια θυσιάσματα, ότι θα φονεύσουν τον τύραννο ή τον συνεργό. Το κείμενο του όρκου είναι το εξής : Θα φονεύσω, με λόγο, με έργο, με την ψήφο και με το ίδιο μου το χέρι, αν είμαι σε θέση να το κάνω, όποιον καταλύσει τη δημοκρατία στην Αθήνα ή ασκήσει κάποια εξουσία, μετά την κατάλυση της δημοκρατίας, ή προσπαθήσει να εγκαθιδρύσει τυραννίδα ή βοηθήσει τον τύραννο να καταλάβει την εξουσία.

Αν κάποιος άλλος τους φονεύσει, ας είναι απαλλαγμένος από το μίασμα, απέναντι στους θεούς και τους δαίμονες, διότι φόνευσε έναν εχθρό των Αθηναίων. Θα διαθέσω δε όλη την περιουσία του φονευθέντος, δίνοντας τη μισή στον φονεύσαντα, χωρίς να του στερήσω τίποτα. Εάν κάποιος,

⁹⁰Στο έργο του, *Περί τῶν Μυστηρίων*, 96-98

⁹¹Πρέπει να θανατώνεται, χωρίς να τιμωρείται ο θάνατός του = νηποινεί τεθνάτω

⁹²Που επιφέρει η ανθρωποκτονία

σκοτώνοντας ή προσπαθώντας να σκοτώσει ένα από τα παραπάνω πρόσωπα, φονευθεί ο ίδιος, θα τιμήσω τον ίδιο και τα παιδιά του, όπως τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα και τους απογόνους τους.

Λύω και δεν τηρώ όσους όρκους δόθηκαν είτε στην Αθήνα είτε μέσα στο στράτευμα ή οπουδήποτε αλλού, και αποβλέπουν στην κατάλυση της δημοκρατίας στην Αθήνα. Να δώσουν όλοι οι Αθηναίοι τον νόμιμο όρκο επάνω από ακέραια θυσιάσματα, πριν από τα Διονύσια, και όποιος τον τηρεί, ας έχει όλα τα αγαθά, όποιος τον παραβαίνει, ας είναι καταραμένος, ο ίδιος και η γενιά του (έπιρκοῦντι δ' ἐξώλη αὐτὸν εἶναι καὶ γένος αὐτοῦ)»⁹³.

Ο νόμος του Δημόφαντου ήταν χαραγμένος σε στήλη μπροστά από το βουλευτήριο, ως υπενθύμιση της υποχρέωσης διαφύλαξης της δημοκρατίας, από την πλευρά του κάθε πολίτη. Είχε ως κύριο αντικείμενό του την κατάλυση της δημοκρατίας, αν και αναφέρεται επίσης και στην εγκαθίδρυση τυραννίας. Ανέφερε ότι ο πραξικοπηματίας, καθώς και οι συνεργοί του, όσοι δηλαδή αποδέχονταν να ασκήσουν αξίωμα σε εποχή που έχει καταλυθεί η δημοκρατία, χαρακτηρίζονταν πολέμιοι ή εχθροί των Αθηναίων και τίθεντο εκτός νόμου. Αυτό συνεπαγόταν την απώλεια κάθε είδους δικαιώματος, όχι μόνο των πολιτικών, με αποτέλεσμα ο δράστης να μπορούσε, ή ορθότερα να έπρεπε, να θανατώνεται από τον οποιονδήποτε, δίχως ο δεύτερος να υπόκειται σε δίκη. Παρεχόταν εκ του νόμου δηλαδή εγγύηση ατιμωρησίας στον αποκτείναντα, σύμφωνα τόσο με το θετό δίκαιο της πόλης όσο και την έλλειψη μιάσματος ως προς το θείο δίκαιο. Επί καταλύσεως της δημοκρατίας, ο δράστης, δηλαδή, δεν διακινδύνευε μόνο την καταδίκη του σε θάνατο μετά από δίκη⁹⁴, αλλά μπορούσε να θανατωθεί από οποιονδήποτε πολίτη.⁹⁵ Ο νόμος όριζε ακόμη πως η περιουσία του δράστη δημευόταν, το ένα δέκατο αποδιδόταν στο ναό της Αθηνάς, ενώ το ποσό που αντιστοιχούσε στο μισό της περιουσίας του δράστη θα δινόταν σε αυτόν που απήλλαξε την πόλη από έναν τέτοιο εχθρό⁹⁶.

⁹³ Για την νεοελληνική απόδοση βλ. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι. 1987 : 65 επ.

⁹⁴ Συνήθως εισαγγελία, όπως θα αναπτυχθεί παρακάτω.

⁹⁵ Παύλου Στ. 1985 : 28

⁹⁶ Γιούνη Μ. 1991: 141

Επιπλέον, όπως διαφαίνεται και από το περιεχόμενο του νόμου, οι Αθηναίοι έδωσαν επίσημους όρκους ότι ο καθένας τους⁹⁷ οφείλει να σκοτώσει με έργα, με την ψήφο του ή και με τα χέρια του οποιονδήποτε επιχειρούσε να ανατρέψει τη δημοκρατία ή να εγκαταστήσει τυραννικό πολίτευμα, καθώς και τους συνεργάτες του. Ακόμη, ορκίστηκαν πως όποιος σκοτώσει τον πολέμιο των Αθηναίων θα θεωρείται αναμάρτητος απέναντι στους θεούς και θα του αποδοθούν, εκτός από το ήμισυ της περιουσίας του αποθανόντος, και τιμές ανάλογες με τις αποδιδόμενες στους τυραννοκτόνους Αρμόδιο και Αριστογείτονα και στους απογόνους τους⁹⁸. Τέλος, για όποιον τηρούσε τον όρκο αυτό, ευχήθηκαν στους θεούς να του παρέχουν όλα τα καλά, ενώ για τον επίορκο πρόφεραν βαριές κατάρρες, να είναι *έξωλης* και αυτός και όλο του το γένος⁹⁹.

2.3.3 Οι Τριάκοντα

Λίγα χρόνια αργότερα, κατά τη διήγηση του Ξενοφώντα¹⁰⁰, κλίμα φόβου και νευρικότητας κυριαρχούσε στην Αθήνα, το οποίο έγινε εντονότερο, όταν οι Αθηναίοι πληροφορήθηκαν ότι ο Λύσανδρος συνέτριψε τον αθηναϊκό στόλο στους Αιγός ποταμούς, το 405 π.Χ. Μετά από αυτό, ο στόλος της Σπάρτης απέκλεισε την Αθήνα και από τη θάλασσα¹⁰¹ και, μέσω της οχυρωμένης Δεκέλειας, από την ξηρά, πολιορκία που εξάντλησε τους Αθηναίους, οι οποίοι το 404 π.Χ. παραδόθηκαν και ζήτησαν ειρήνη. Έτσι, αναδύθηκε και θριάμβευσε μία νέα ολιγαρχική επανάσταση και πάλι στην Αθήνα, αυτή την Τριάκοντα Τυράννων, με την σαφή υποστήριξη της Σπάρτης.

Ο Λύσανδρος και οι Αθηναίοι ολιγαρχικοί συμφώνησαν να επιβάλουν ένα ολιγαρχικό πολίτευμα, παρουσιάζοντας στον λαό ότι θα διατηρούνταν η πατροπαράδοτη μορφή διακυβέρνησης. Η δημοκρατική πλειοψηφία πείσθηκε, πως δεν θα υπάρξει καμία πολιτειακή μεταβολή. Ωστόσο, οι Αθηναίοι

---

⁹⁷ Αυτό το πνεύμα άλλωστε, που έβλεπε στο πρόσωπο του επίδοξου τυράννου και των οπαδών του, έναν εχθρό του κάθε πολίτη ατομικά, παραδίδεται συμπυκνωμένο και στον όρκο των βουλευτών

⁹⁸ Δημοσθένης, *Περὶ τῆς Ἀτελείας πρὸς Λεπτίνην*, 159

⁹⁹ Γιούνη Μ. 1991 : 141,142

¹⁰⁰ *Ελληνικά*, (βιβλίο) Β΄

¹⁰¹ Πολιόρκησε δηλαδή τον Πειραιά

ολιγαρχικοί, για άλλη μια φορά, δεν ήταν σύμφωνοι μεταξύ τους· αρχηγός των μετριοπαθέστερων ήταν ο Θηραμένης, ενώ οι ακραίοι είχαν αρχηγό τον Κριτία. Ο Λύσανδρος έδωσε την προτίμησή του στους δεύτερους και οι μετριοπαθείς υπέκυψαν¹⁰².

Μόλις ανέλαβαν καθήκοντα οι Τριάκοντα, απέδωσαν στον Άρειο Πάγο τα δικαιώματα που είχε πριν τις μεταρρυθμίσεις του 462/1 π.Χ.¹⁰³, κατήργησαν τα ηλιαστικά δικαστήρια και απένειμαν στη βουλή αρμοδιότητες ποινικού δικαστηρίου. Ο Θηραμένης και ο Κριτίας διαφώνησαν αναφορικά με το ποιο θα απολάμβαναν πολιτικά δικαιώματα. Από τη μία, ο Θηραμένης ήθελε να περιληφθούν σε αυτό όλοι οι Αθηναίοι, που επιστρατεύονταν ως ιππείς και οπλίτες, ενώ ο Κριτίας υποστήριζε ότι ενεργοί πολίτες έπρεπε να είναι μόνο 3.000, μεταξύ των πλουσιότερων Αθηναίων, που θα επιλέγονταν με απόφαση των Τριάκοντα. Τελικά ο Κριτίας απέκτησε την πλειοψηφία των Τριάκοντα, χάρη στην ανοιχτή υποστήριξη, που απολάμβανε από τον Λύσανδρο, και τελικά επέβαλε τις θελήσεις του.

Ακολούθησε κύμα διώξεων, πλούσιοι και φτωχοί, δημοκρατικοί και μετριοπαθείς ολιγαρχικοί, Αθηναίοι και μέτοικοι, συλλαμβάνονταν και θανατώνονταν χωρίς δίκη. Ο Θηραμένης εξακολουθούσε απτόητος να επικρίνει την πολιτική του Κριτία και της πλειοψηφίας των Τριάκοντα, χωρίς όμως να μπορεί να αναχαιτίσει την τρομοκρατία. Ο Κριτίας και οι φίλοι του, εξοργισμένοι από την αντιπολίτευσή του και φοβισμένοι από την απήχηση που είχε στους υπόλοιπους Αθηναίους, απαλλάχθηκαν από αυτόν, οδηγώντας τον στο δεσμωτήριο και υποχρεώνοντάς τον να πει κώνειο. Οι ακρότητες του Κριτία και των οπαδών του αύξαναν τους φυγάδες από την πόλη, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Θρασύβουλος¹⁰⁴.

Ο τελευταίος ανέλαβε την ηγεσία της δημοκρατικής αντίδρασης εναντίον της ολιγαρχίας του Κριτία και, όταν κατάφερε να συγκεντρώσει σε μία χιλιάδα τους δημοκρατικούς της Φυλής, επιτέθηκαν κατά των ολιγαρχικών, με αποτέλεσμα να νικήσουν οι δημοκρατικοί, ενώ από την πλευρά των

---

¹⁰²Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 :115

¹⁰³Οι αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου πριν και μετά το 462/1 π.Χ. καταγράφονται στην ενότητα της μελέτης τούτης με θέμα την εισαγγελία

¹⁰⁴Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 116-118

ηττημένων σκοτώθηκαν ο Κριτίας¹⁰⁵ και άλλα ηγετικά στοιχεία. Οι Τριάκοντα αντικαταστάθηκαν με μία δεκαρχία, μέλη της οποίας έγιναν μερικοί οπαδοί του Θηραμένη, ενώ οι οπαδοί του Κριτία αποσύρθηκαν στην Ελευσίνα.

Ωστόσο, οι νέοι άρχοντες της Αθήνας δεν είχαν σκοπό να παραδώσουν την πόλη στους δημοκρατικούς ούτε και να συμβιβαστούν μαζί τους, αντιθέτως ήθελαν ένα ολιγαρχικό πολίτευμα παραπλήσιο με εκείνο του 411 π.Χ. Εν τω μεταξύ, οι δημοκρατικοί που κατείχαν τον Πειραιά ενισχύονταν με νέες προσχωρήσεις, πολιτών και μη. Η νέα ολιγαρχική δεκαρχία, αφού επιχείρησε να προσεταιρισθεί τον Θρασύβουλο χωρίς επιτυχία, ζήτησε τη βοήθεια της Σπάρτης και, τελικά, πέτυχε στρατιωτική ενίσχυση υπό τον βασιλέα Πausανία.

Έπειτα από μερικές αψιμαχίες μεταξύ δημοκρατικών που κατείχαν τον Πειραιά και των ενωμένων σπαρτιατικών και ολιγαρχικών δυνάμεων, ο Πausανίας μήνυσε στους δημοκρατικούς να στείλουν πρέσβεις με μετριοπαθείς προτάσεις, συγχρόνως δε προκάλεσε μεταξύ των ολιγαρχικών κίνηση υπέρ της συμφιλίωσης με τους δημοκρατικούς. Εν τέλει, τα δύο μέρη συμφώνησαν να διαλλαγούν ως ακολούθως: η Ελευσίνα θα αποτελούσε χωριστό κράτος, όπου θα συγκεντρώνονταν όσοι ολιγαρχικοί δεν ήθελαν να μείνουν στην αθηναϊκή επικράτεια. Ακόμη και οι Τριάκοντα, τα όργανά τους και τα μέλη της δεκαρχίας δεν θα διώκονταν, αν αποσύρονταν εκεί. Εκείνοι που θα ήθελαν να μείνουν στην Αθήνα, θα λογοδοτούσαν σε δικαστήριο, απαρτιζόμενο από πολίτες, οι φόνοι και οι τραυματισμοί θα δικάζονταν βάσει των νόμων της δημοκρατίας και όλες οι άλλες πράξεις οργάνων και οπαδών των δύο καθεστώτων θα αμνηστεύονταν¹⁰⁶.

Έτσι, το 403 π.Χ. εισήχθη ο θεσμός της παραγραφής¹⁰⁷, μετά την πτώση των Τριάκοντα τυράννων και την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Αθήνα, που θεωρείτο δημιούργημα του Αρχίνου¹⁰⁸, αρχηγού της

---

¹⁰⁵ Για τη δίκη του Κριτία μετά θάνατον βλ. Παύλου Στ. 1985 : 27, καθόσον ο ένοχος προδοσίας θεωρείτο μιάρς, ακόμη και νεκρός

¹⁰⁶ Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 119

¹⁰⁷ Αναλυτικότερα για την παραγραφή βλ. Calhoun G.M. 1918 : 169-185, Harrison A. R. W. 1971 : 106 επ.

¹⁰⁸ Ανδοκίδης, *Περί τῶν μυστηρίων*, 90-91. Αντιθέτως, ο Calhoun 1918 : 170 υποστηρίζει ότι ο εν λόγω θεσμός υπήρχε πριν το 403 π.Χ. και πως ο Αρχίνος καθόρισε μόνο ορισμένα σημεία του

μετριοπαθούς δημοκρατικής μερίδας. Αυτός πρότεινε στην εκκλησία του δήμου και η τελευταία, προκειμένου να ηρεμήσουν τα πνεύματα και να διευκολυνθεί η ομαλή μετάβαση στη δημοκρατική νομιμότητα, ψήφισε νόμο, βάσει του οποίου δεν ήταν επιτρεπτό να υποβάλλονται καταγγελίες για όσα αδικήματα είχαν διαπραχθεί την εποχή που η πόλη τελούσε υπό την εξουσία των Τριάκοντα.¹⁰⁹ Πιο συγκεκριμένα, βάσει του ψηφίσματος αυτού, κανένας δεν είχε το δικαίωμα να διώκει δικαστικώς κανέναν για τα παρελθόντα, εκτός από τους Τριάκοντα, τους Δέκα, τους Ένδεκα και εκείνους που είχαν κυβερνήσει τον Πειραιά, αλλά ούτε και αυτούς μετά τη λογοδοσία τους¹¹⁰. Αν κάποιος παραβίαζε αυτή την απαγόρευση και υπέβαλλε καταγγελία, μπορούσε να προβληθεί εναντίον του η ένσταση της παραγραφής.

2.3.4 Νόμος του Ευκράτη

Ακόμη ένας σημαντικός νόμος, πολύτιμος αρωγός στο θέμα μας, είναι αυτός που ψηφίστηκε μετά από πρόταση του Ευκράτη περί το 336 π.Χ. και από τότε βρισκόταν αναρτημένος στην είσοδο του Αρείου Πάγου και έξω από το βουλευτήριο. Ο νόμος αυτός διακρινόταν σε δύο μέρη και παρατίθεται¹¹¹: «Ο Φρύνιχος ήταν άρχων, η φυλή της Λεοντίδος ασκούσε την ένατη πρυτανεία, ο Χαιρέστρατος του Αμεινίου, από τον δήμο των Αχαρνών, ήταν γραμματεύς, από τους προέδρους ψήφισε ο Μενέστρατος, από τον δήμο της Αιξωνής. Πρόταση του Ευκράτους του Αριστοτίμου, από τον δήμο του Πειραιά: Κρίθηκε ορθό από τους νομοθέτες, αν κάποιος καταλύσει το δημοκρατικό καθεστώς και εγκαθιδρύσει τυραννίδα, συνεργασθεί με τυραννικό καθεστώς, αποστερήσει τους Αθηναίους πολίτες από τις εξουσίες τους ή καταλύσει τη δημοκρατία (έάν τις έπαναστήι τῶι δήμωι επί τυραννίδι ἢ τήν τυραννίδα συνκαταστήσει ἢ τόν δήμον τόν Ἀθηναίων ἢ τήν δημοκρατίαν τήν Ἀθήνησιν

¹⁰⁹Καραμπάτσου Χ. 2018 : 111, Ισοκράτης, *Πρὸς Καλλίμαχον*, 2-3. Αναφέρεται από τον ομιλητή ως η πρώτη υπόθεση που εκδικάστηκε από την αθηναϊκή δικαιοσύνη μετά την παλινόρθωση της δημοκρατίας που ακολούθησε την πτώση των Τριάκοντα τυράννων, καθώς και η πρώτη υπόθεση παραγραφής. Πρβλ και Δημοσθένης, *Πρὸς Πανταίνετον*, 33.

¹¹⁰Αριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 39, 6: «τῶν δὲ παρεληλυθότων μηδενὶ πρὸς μηδὲνα μνησικακεῖν ἐξεῖναι, πλὴν πρὸς τοὺς τριάκοντα καὶ τοὺς δέκα καὶ τοὺς ἔνδεκα καὶ τοὺς τοῦ Πειραιέως ἄρξαντας, μηδὲ πρὸς τούτους, ἐὰν διδώσιν εὐθύνας», βλ Μπέης Κ. 2001: 187

¹¹¹SEG XII,87

καταλύσει), επιτρέπεται να φονευθεί ατιμωρητί (ὅς ἂν τόν τούτων τι ποιήσαντα ἄποκτείνῃ, ὅσιος ἔστω).

Στο διάστημα που οι πολίτες έχουν στερηθεί τις εξουσίες τους και έχει καταλυθεί η δημοκρατία στην Αθήνα, απαγορεύεται στα μέλη του Αρείου Πάγου η προσέλευση στον Άρειο Πάγο, η συμμετοχή στις συνεδριάσεις, καθώς και η λήψη οποιασδήποτε αποφάσεως. Αν στο διάστημα που οι πολίτες έχουν στερηθεί τις εξουσίες τους και έχει καταλυθεί η δημοκρατία στην Αθήνα, κάποιος από τα μέλη του Αρείου Πάγου μεταβεί στον Άρειο Πάγο ή μετάσχει σε συνεδρίαση ή σε λήψη οποιασδήποτε αποφάσεως, τιμωρείται με την ποινή της ατιμίας, ο ίδιος και η γενιά του (ἄτιμος ἔστω καὶ αὐτός καὶ γένος τό ἐξ ἐκείνου), δημεύεται η περιουσία του και το ένα δέκατο περιέρχεται στη θεά (Αθηνά).

Ο γραμματεὺς της βουλῆς να φροντίσει να αναγραφεί ο νόμος αυτός σε δύο λίθινες στήλες που θα τοποθετηθούν η μὲν μία στην είσοδο της αίθουσας συνεδριάσεων του Αρείου Πάγου, η δὲ ἄλλη στην εκκλησία του δήμου. Για την αναγραφή των στηλών, ο ταμίας να καταβάλει στο δήμο είκοσι δραχμές, που θα ληφθούν από τα ποσά τα οποία δικαιούται, σύμφωνα με τα ψηφίσματα, να δαπανά ο δήμος».

Η επιγραφή στην οποία υπήρξε χαραγμένος ο νόμος αυτός βρέθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα στην αθηναϊκή αγορά. Το πρώτο σκέλος του αναφέρεται στο αδίκημα της εγκαθιδρύσεως τυραννίας ή της καταλύσεως της δημοκρατίας ή του δήμου και προβλέπει ότι όποιος σκοτώσει τον αυτουργό ή τον συναυτουργό ενός τέτοιου αδικήματος θα θεωρείται όσιος. Η περιγραφή της αξιόποινης πράξεως ακολουθεί τις παραδοσιακές διατυπώσεις μόνο για την τυραννία, καθόσον το μέρος που αναφέρεται σε αυτήν αποτελεί κατά λέξη μεταφορά του αρχαίου νόμου¹¹². Σε σχέση όμως με την κατάλυση της δημοκρατίας, ο νόμος αυτός αφενός παραπέμπει φρασεολογικά στη στήλη του Δημόφαντου, αφετέρου εισάγει μια καινοτομία, τη διάκριση μεταξύ καταλύσεως του δήμου και καταλύσεως της δημοκρατίας. Έχοντας υπόψη τη χρονολογία του νόμου, φαίνεται αρκετά λογική η υπόθεση ότι η διάκριση αυτή οφείλεται σε καινοφανείς συλλήψεις μακεδονικής καταγωγής, αλλά και ότι ο

---

¹¹² Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 16,10 «...ἔάν τινες τυραννεῖν ἐπανιστῶνται ἢ ἐπὶ τυραννίδι ἢ ἢ συγκαθιστῆ τὴν τυραννίδα...»

παραπάνω νόμος είχε στο στόχαστρο τη φιλομακεδονική μερίδα, τους Αθηναίους οπαδούς του Φιλίππου Β'¹¹³.

Το δεύτερο σκέλος του ψηφίσματος αναφέρεται ειδικότερα στους βουλευτές του Αρείου Πάγου, απαγορεύοντάς τους οποιαδήποτε πράξη συμμετοχής ή ανοχής απέναντι στους ανατροπείς της δημοκρατίας και τους τυράννους, επί ποινή κληρονομικής ατιμίας, στέρησης δηλαδή των πολιτικών δικαιωμάτων των ίδιων και των απογόνων τους και δήμευση περιουσίας. Προφανώς το 336 π.Χ. υπήρχε κάποιος φόβος ότι η δημοκρατία μπορούσε να ανατραπεί με τη συνενοχή μελών του Αρείου Πάγου.¹¹⁴

Η σπουδαιότητα της εν λόγω επιγραφής αφενός μεν στηρίζεται στο ότι αποτελεί μοναδική σωζόμενη άμεση πηγή, αφετέρου δε έγκειται στο γεγονός ότι συνυπάρχουν σε αυτή οι εκφράσεις «*ὅς ἂν τὸν τούτων τι ποιήσαντα ἀποκτείνῃ, ὄσιος ἔστω*» και «*ἄτιμος ἔστω*». Η πρώτη από αυτές αποδίδει συνοπτικά το περιεχόμενο της θέσεως εκτός νόμου, της βασικότερης τιμωρίας για όσους απειλούσαν το πολίτευμα. Η δεύτερη έκφραση παραπέμπει στην ποινή της ατιμίας¹¹⁵.

Επίσης αξιοσημείωτη και εντυπωσιακή είναι η συνάφεια του ψηφίσματος του Ευκράτη, που χρονολογείται το 336 π.Χ. με το ψήφισμα του Δημοφάντου το 410 π.Χ., αφού αμφότερα στόχευαν στο ίδιο υπέρτατο αδίκημα, την εγκαθίδρυση τυραννίας και την κατάλυση της δημοκρατίας, και τα δύο επέβαλλαν την ίδια τιμωρία, τη θέση εκτός νόμου, όχι μόνο βάσει του νόμου της κοινότητας, αλλά και του φυσικού δικαίου.

Καταλήγοντας, ενόψει αυτών των δύο νόμων, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε πως ο δράστης του βαρύτερου είδους προδοσίας της πόλης ήταν στο εξής ανυπεράσπιστος και ότι οποιοδήποτε άτομο είχε την υποχρέωση να τον σκοτώσει χωρίς συνέπειες. Είναι ευνόητο ότι, εκτός από τη θανάτωση, ο δράστης τέτοιου αδικήματος ήταν δυνατόν να υποστεί οποιαδήποτε κακομεταχείριση στο πρόσωπο ή στην περιουσία του, χωρίς κανένα απολύτως δικαίωμα προσφυγής στο δικαστήριο. Κατά συνέπεια, η μοναδική διέξοδος που του απέμεινε ήταν η αυτοεξορία, και πάλι όμως η ζωή

---

¹¹³Γιούνη Μ. 1991 : 148

¹¹⁴MacDowell D.M. 2015 : 270

¹¹⁵Γιούνη Μ. 1991 : 149

του δεν ήταν ασφαλής, διότι, ως εχθρός και πολέμιος της αθηναϊκής δημοκρατίας, κινδύνευε ανά πάσα στιγμή και σε όποιο μέρος κι αν βρισκόταν από οποιονδήποτε πολίτη πρόθυμο να επιτελέσει το καθήκον του προς την πόλη.

2.4 Πράξεις που αποτελούσαν απειλή για τη δημοκρατία

Εκτός από τις πιο πάνω πράξεις, με τις οποίες πραγματωνόταν το αδίκημα της εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος, υπήρχαν και κάποιες άλλες, που συνιστούσαν «αποχρώσεις» ή απειλή κατά της δημοκρατίας και κρίνεται σκόπιμο, υπό την οπτική αυτή γωνία, να περιληφθούν στην παρούσα μελέτη.

2.4.1 Μη υπεράσπιση της δημοκρατίας σε καιρό πολιτικής αναταραχής

Ένας νόμος που αποδίδεται στον Σόλωνα¹¹⁶, ο λεγόμενος «νόμος στάσεως», επέβαλλε την ποινή της ατιμίας στους πολίτες, που, σε καιρό πολιτικής αναταραχής μέσα στην πόλη, δεν έπαιρναν υπεύθυνα θέση, εντασσόμενοι σε μία από τις αντιμαχόμενες παρατάξεις¹¹⁷. Δικαιολογητικός λόγος θέσπισής του υπήρξε το γενικότερο κλίμα των συνεχόμενων ταραχών και εξεγέρσεων που ταλάνιζαν την πόλη, και το γεγονός ότι ορισμένοι πολίτες από ραθυμία περίμεναν παθητικά τις εξελίξεις.¹¹⁸

Φαίνεται ότι ο νόμος αυτός είχε στο στόχαστρό του τον καιροσκόπο, ο οποίος δεν εκδήλωνε φανερή υποστήριξη σε κανένα κόμμα, περιμένοντας την έκβαση της διαπάλης, ή ακόμη και τον αδιάφορο για τα πράγματα της πόλης, που λειτουργούσε με τον ίδιο τρόπο, όποιο και αν ήταν το πολίτευμα, αποκαλύπτοντας με αυτό τον τρόπο μειωμένο αίσθημα κοινωνικής και

---

¹¹⁶Αριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 8,5 «...ὄρων δὲ τὴν μὲν πόλιν πολλάκις στασιάζουσαν, τῶν δὲ πολιτῶν ἐνίους διὰ τὴν ῥαθυμίαν ἀγαπῶντας τὸ αὐτόματον, νόμον ἔθηκεν πρὸς αὐτοὺς ἴδιον, ὃς ἂν στασιαζούσης τῆς πόλεως μὴ θῆται τὰ ὄπλα μηδὲ μεθ' ἐτέρων, ἄτιμον εἶναι καὶ τῆς πόλεως μὴ μετέχειν.»

¹¹⁷Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι Σόλων*, 20,1: «τῶν δ' ἄλλων αὐτοῦ νόμων ἴδιος μὲν μάλιστα καὶ παράδοξος ὁ κελεύων ἄτιμον εἶναι τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον. Βούλεται δ', ὡς ἔοικε, μὴ ἀπαθῶς μηδ' ἀναισθήτως ἔχειν πρὸς τὸ κοινόν, ἐν ἀσφαλεῖ θέμενον τὰ οἰκέϊα καὶ τῷ μὴ συναλγεῖν μηδὲ συννοσεῖν τῇ πατρίδι καλλωπιζόμενον, ἀλλ' αὐτόθεν τοῖς τὰ βελτίω καὶ δικαιότερα πράττουσι προσθέμενον, συγκινδυνεύειν καὶ βοηθεῖν, μᾶλλον ἢ περιμένειν ἀκινδύνως τὰ τῶν κρατούντων»

¹¹⁸Γιούνη Μ. 2006 : 417

πολιτικής ευθύνης. Αυτή η αδράνεια των πολλών στις περισσότερες των περιπτώσεων μπορούσε να επιτρέψει στους λίγους και δραστήριους να κυριαρχήσουν, καταλύοντας το πολίτευμα¹¹⁹.

Ωστόσο, επειδή ο νόμος αυτός από ελάχιστους σύγχρονους μελετητές γίνεται αποδεκτός ως γνήσιος¹²⁰, με τα επιχειρήματα υπέρ της πλαστότητάς του να είναι πειστικά¹²¹, φαίνεται μάλλον προτιμότερο να γίνεται συσταλτική ερμηνεία του. Δηλαδή να αποδίδεται ως υποχρέωση υπεράσπισης της δημοκρατίας, τιμωρώντας τον πολίτη που έμενε ανενεργός μπροστά σε μια απόπειρα εγκαθιδρύσεως ολιγαρχικού ή τυραννικού πολιτεύματος, με την ποινή της ατιμίας¹²².

2.4.2 Ασέβεια

Η ύπαρξη στενής συστοιχίας του δημοκρατικού πολιτεύματος και της θρησκείας κατά την κλασική εποχή είναι αδιαμφισβήτητη και έχει ήδη γίνει λόγος γι' αυτήν. Η θέση εκτός νόμου, εκτός από το αδίκημα της καταλύσεως της δημοκρατίας, μπορούσε να διαταχθεί και για άλλα, εξίσου σοβαρά αδικήματα, άμεσα συνδεδόμενα με την προστασία του πολιτεύματος. Ο Λυσίας μας πληροφορεί¹²³ ότι η προγραφή χρησιμοποιήθηκε και εναντίον όσων είχαν διαπράξει ασέβεια. Ο λόγος αυτός απαγγέλθηκε το 400/399 π.Χ. σε σχέση με την περιφημότερη υπόθεση ασέβειας στην αθηναϊκή ιστορία, που έλαβε χώρα το 415 π.Χ., αυτήν της αποκοπής των κεφαλών του Ερμή και της παρωδίας των Ελευσινίων μυστηρίων.

Η υπόθεση αυτή εκλαμβάνεται ως απειλή για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, τόσο για την τέραστια ηθική απαξία της πράξης

¹¹⁹Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ. και Κυριακόπουλος Π. 2002 : 251,252

¹²⁰Υπέρ της γνησιότητας βλ. Βαβούσκος Κ.Α. 1980 : 54

¹²¹Το βασικότερο επιχείρημα για την πλαστότητα του νόμου πηγάζει από τον Λυσία, *Κατὰ Φίλωνος δοκιμασίας*, 27-28, όπου ένας πολίτης κατηγορήθηκε για εγκατάλειψη της Αττικής σε μια εποχή κρίσιμη, ήτοι το 404/3 π.Χ. Ο τελευταίος στην υπεράσπισή του ανέφερε πως, αν αυτό για το οποίο κατηγορείται ήταν αδίκημα, τότε θα υπήρχε και ο σχετικός νόμος. Επιπλέον, και το βασικότερο είναι ότι, ούτε ο κατηγορος επικαλέστηκε τον υποτιθέμενο νόμο του Σόλωνα, παρά μόνο στήριξε την κατηγορία του στην αναφορά ότι, η πράξη αυτή ήταν τόσο αναίσχυντη, ώστε ουδείς μπόρεσε να φανταστεί την τέλεση της, για να προτείνει την ψήφιση τέτοιου νόμου, προσπαθώντας εν τέλει να στηρίξει τον ισχυρισμό του κατ' αναλογία με τον νόμο της λιποταξίας.

¹²²Γιούνη Μ. 1991 : 306-308

¹²³Λυσίας, *Κατ' Ανδοκίδου άσεβείας*, 18

καθαυτής, όσο και για το μεγάλο αριθμό πολιτών, αλλά και μετοίκων και δούλων, που ενεπλάκησαν σε αυτήν. Επιπρόσθετα, πρέπει να λεχθεί πως, ναι μεν η βεβήλωση των μυστηρίων και ο ακρωτηριασμός των Ερμών ήταν αδικήματα κατά της θρησκείας, με μια προσεκτική όμως ανάγνωση του Θουκυδίδη, αντιλαμβάνεται κανείς ότι, για τον ιστορικό, τα σκάνδαλα αυτά και τα αποτελέσματά τους έμοιαζαν τελικά περισσότερο πολιτικά.

Όταν οι Ερμές στην Αθήνα βρέθηκαν ακρωτηριασμένες, οι Αθηναίοι ταραχτήκαν πολύ, κυρίως για το ενδεχόμενο καταλύσεως του δημοκρατικού πολιτεύματος, διότι με την πράξη αυτή υποδηλωνόταν ευθαρσώς η έκφραση μιας δημόσιας διαφωνίας, η οποία όμως έγινε στα κρυφά. Ταυτόχρονα, αντικατόπτριζε προσβολή σημαντικών στοιχείων της δημοκρατίας ανάμεσα στην ιδιωτική - προσωπική ζωή των Αθηναίων και στη δημόσια σφαίρα λήψεως των πολιτικών αποφάσεων¹²⁴. Πιθανώς, στόχος του βανδαλισμού αυτού να ήταν η ματαίωση της σικελικής εκστρατείας, οπωσδήποτε όμως, μια πράξη συμβολικά φορτισμένη, την παραμονή μάλιστα του απόπλου, δεν προήλθε από άτομα φιλικά διακείμενα προς τη δημοκρατική παράταξη. Αυτό συνέβαλε δραστικά στη δημιουργία ενός κλίματος ανασφάλειας και ανησυχίας για τους Αθηναίους, σχετικά τόσο με τον αριθμό όσο και με την ισχύ των αντιφρονούντων.

Την ίδια στιγμή, το γεγονός ότι οι παρωδίες έλαβαν χώρα σε ιδιωτικό επίπεδο δεν τις κάνει απαραίτητα λιγότερο πολιτικές, αφού επρόκειτο στην ουσία για μια δημόσια έκφραση απόρρητων θρησκευτικών στοιχείων. Και αυτό ακριβώς από την πλευρά της πολιτείας ήταν το πολιτικά σημαντικό, ότι η τελετουργία των μυστηρίων μεταφέρθηκε σε ιδιωτικούς χώρους, γεγονός που εμμέσως έθεσε σε αμφισβήτηση τον έλεγχο της πόλης καθώς και τους πιο στοιχειώδεις δεσμούς μεταξύ των ατόμων, περιορίζοντας κάτι που προσφέρεται σε όλους στα μέλη μόνο μιας ολιγάριθμης ομάδας.

Ο Furley συνδέει τα δύο σκάνδαλα μεταξύ τους ως προς τον σκοπό τους, καθόσον θεωρεί ότι και τα δύο απαντούν στο φλέγον πολιτικό ζήτημα αναφορικά με το αν έπρεπε ή όχι να πραγματοποιηθεί η σικελική

---

¹²⁴Furley W.D. 1996 : 44

εκστρατεία¹²⁵. Το βέβαιο είναι πως και οι δύο πράξεις αυτές διατάρασαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τις σχέσεις της πόλης με τους θεούς, αποδεικνυαν ότι η πόλη είχε γίνει έρμαιο ανησυχητικών ειδών πολιτικής διχόνοιας, που εκφράστηκαν με αντισυμβατικές πολιτικές πρακτικές και, για τους λόγους αυτούς, λογίζονται ως ενέργειες που συνιστούσαν απειλή κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ποινικές Διαδικασίες για την τιμωρία της εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης της δημοκρατίας

3. 1 Η θέση εκτός νόμου

Η απειλή κατά του πολιτεύματος ήταν το κατ' εξοχήν αδίκημα που αντιμετωπιζόταν με θέση εκτός νόμου, όπως είδαμε ήδη. Στην ελληνική ορολογία ο απόλυτος κυβερνήτης ονομαζόταν «τύραννος», υπάρχουν δε κάποια στοιχεία¹²⁶ στα οποία στηρίζεται η θέση ότι, στον 7ο και 6ο αιώνα π.Χ., η απόπειρα εγκαθίδρυσης τυραννίας ήταν αδίκημα εκδικαζόμενο από τον Άρειο Πάγο, βάσει του εισαγγελτικού νόμου που είχε θεσπίσει ο Σόλων, με προβλεπόμενη ποινή τη θέση εκτός νόμου¹²⁷. Επιπροσθέτως, η άποψη αυτή φαίνεται να εδράζεται και στην *Αθηναίων Πολιτεία* του Αριστοτέλη¹²⁸.

---

¹²⁵Furley W.D. 1996 : 41

¹²⁶Το αδίκημα της εγκαθίδρυσης της τυραννίας φαίνεται πως είχε ανατεθεί στη δικαιοδοτική αρμοδιότητα του Αρείου Πάγου κατά την πρώιμη περίοδο. Στη δεκαετία του 630 ή 620 π.Χ. ο Κύλων αποπειράθηκε με μερικούς οπαδούς του να καταστεί απόλυτος κυβερνήτης της Αθήνας, καταλαμβάνοντας την Ακρόπολη, δεν τα κατάφερε όμως, διότι πολιορκήθηκε. Ο Κύλων κατάφερε να δραπετεύσει, οι οπαδοί του όμως συνελήφθησαν και συμφωνήθηκε να τους χαριστεί η ζωή, υπό τον όρο ότι θα υπέκειντο σε δίκη από τον Άρειο Πάγο. Ο Μεγακλής όμως, ο οποίος ήταν άρχων, τους σκότωσε, οπότε η δίκη των οπαδών του Κύλωνα για το αδίκημα της απόπειρας εγκαθίδρυσης τυραννίας ουδέποτε διεξήχθη. Μερικά χρόνια αργότερα η οικογένεια του Μεγακλή, οι Αλκμεωνίδες, κατηγορήθηκαν ότι ήταν ανίεροι και μολυσμένοι για την πράξη του προγόνου τους, με αποτέλεσμα να δικαστούν βάσει της κοινωνικής τους θέσης από τριακόσιους άνδρες, που μπορεί να θεωρηθούν ειδική συνέλευση του Αρείου Πάγου. Το αποτέλεσμα της εν λόγω δίκης ήταν να καταδικαστούν οι κατηγορούμενοι, ακόμη και οι νεκροί, τα κόκαλα των οποίων εκτάφηκαν και πετάχτηκαν εκτός των ορίων της Αττικής και όσοι ζούσαν αυτοεξορίστηκαν, προκειμένου να διαφύγουν τον θάνατο· βλ. MacDowell D.M. 2015 : 44,45

¹²⁷MacDowell D. M. 2015 : 45-46, 269· Harrison A.R.W. 1971 : 52· Rhodes P. J. 1972 : 202-203· Glotz G. 1994 : 211

¹²⁸Συγκεκριμένα στο 8,14

Για τη θέση όμως αυτή υφίσταται σοβαρός αντίλογος¹²⁹, βάσει του οποίου αφενός μεν η θέση εκτός νόμου δεν ήταν ποινή που επιβαλλόταν από δικαστήριο, αλλά αυτοτελής κύρωση, αφετέρου δε ο εισαγγελτικός νόμος αμφισβητείται κατά πόσον θεσπίστηκε από τον Σόλωνα, και φαίνεται πιθανότερο ότι ήταν προϊόν της δημοκρατικής μεταρρυθμίσεως του Κλεισθένη, το 507.

Ορθότερη μοιάζει η άποψη ότι η θέση εκτός νόμου προβλεπόταν στους αρχαιότερους νόμους κατ' εξοχήν για την εγκαθίδρυση της τυραννίας και, στη συνέχεια, μετά την πλήρη υπερίσχυση της δημοκρατίας, για το αδίκημα καταλύσεως της¹³⁰. Ακόμη, η θέση εκτός νόμου δεν ήταν μία ποινή επιβλητέα από δικαστήριο, ακριβέστερα συνιστούσε μία νομοθετημένη τιμωρία, ακριβώς στο μεταίχμιο μεταξύ αυτοδικίας και ποινής. Ενώ καταγόταν από τους χρόνους της ιδιωτικής ανταποδόσεως, παραλήφθηκε από το δίκαιο της πόλεως και νομοθετήθηκε¹³¹ με τη μορφή του έσχατου εξασφαλιστικού μέτρου κατά της κατάλυσης του πολιτεύματος¹³². Εξακολουθούσε δε να επιβάλλεται, ως μορφή φυσικής εξόντωσης, σε όποιον επιβουλεύονταν το πολίτευμα, σε όλη τη διάρκεια της κλασικής εποχής με ειδικά ψηφίσματα ως μέτρο έσχατης ανάγκης, συνυπάρχοντας με τη θανατική ποινή. Από την τελευταία όμως διέφερε ριζικά, αφού η ποινή του θανάτου επιβαλλόταν από το δικαστήριο και εκτελούνταν από τα αρμόδια κρατικά όργανα, τους ένδεκα άρχοντες.

Οι πολιτικές και πολιτειακές εξελίξεις στην κλασική Αθήνα έκαναν φανερό ότι η δημοκρατία δεν κινδύνευε τόσο από τους υποψήφιους τυράννους όσο από τους ολιγαρχικούς, όπως αποδείχθηκε πιο πάνω. Αυτό, σε συνάρτηση με εξωτερικούς παράγοντες, όπως οι επεκτατικές τάσεις του μακεδονικού κράτους, είχαν ως αποτέλεσμα την ύπαρξη διαφορετικών μορφών της απειλής κατά του πολιτεύματος, γεγονός που δεν διέλαθε της προσοχής του νομοθετικού σώματος. Αντιθέτως, ελήφθησαν σοβαρά υπόψιν, με αποτέλεσμα αφενός μεν να προστεθεί στον πάγιο κώδικα των νόμων το αδίκημα εγκατάστασης ολιγαρχικού πολιτεύματος και να διαφανεί η τεχνική

---

¹²⁹Γιούνη Μ. 1991 : 168

¹³⁰Γιούνη Μ. 1991 : 169

¹³¹Πιθανώς από τον Σόλωνα

¹³²Γιούνη Μ. 1991 : 152

διάκριση μεταξύ δήμου και δημοκρατίας, αφετέρου δε, στο εξής, να γίνεται λόγος περισσότερο για κατάλυση της δημοκρατίας, παρά για τυραννία. Παράλληλα δε, στην κλασική εποχή, αναπτύχθηκαν και άλλες διαδικασίες, για την καταστολή των αδικημάτων κατά του κράτους και της πόλης, οι οποίες ακολουθούν.

Αν επιχειρούσαμε να συγκεντρώσουμε τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν την θέση εκτός νόμου σε συνάρτηση με το εξεταζόμενο στην παρούσα μελέτη αδίκημα, θα καταλήγαμε στα εξής: 1) Ο δράστης του αδικήματος εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος τίθετο εκτός νόμου μετά την τέλεση της πράξης του, γεγονός που συνεπαγόταν την απώλεια κάθε είδους δικαιωμάτων, όχι μόνο των πολιτικών, και ανακηρυσσόταν, όχι όμως υποχρεωτικά, εχθρός - πολέμιος του αθηναϊκού λαού. 2) Ο νόμος έδινε τα δικαίωμα στον οποιονδήποτε να θανατώσει αυτοδύναμα τον ένοχο, δίχως να διωχθεί ο ίδιος για ανθρωποκτονία¹³³. Δεν απαιτούνταν καμία καταδικαστική απόφαση ούτε διαδικασία ενώπιον δικαστηρίου, το αυτόφωρο του εγκλήματος αρκούσε, για να παροτρυνθεί ο κάθε πολίτης, ο κάθε κάτοικος της πόλης, να θανατώσει τον ένοχο. Όταν η έννομη τάξη καταλυόταν και στα δικαστήρια είχαν παρεισφρήσει οι συνεργάτες των εχθρών του πολιτεύματος, δυσχεραινόταν η επαναφορά της δημοκρατίας με ειρηνικά μέσα. Τότε ακριβώς δινόταν το δικαίωμα, ή πιο σωστά γεννιόταν η υποχρέωση στον οποιονδήποτε, να θανατώσει τους εχθρούς της δημοκρατίας. Ο τυραννοκτόνος μάλιστα ανακηρυσσόταν ευεργέτης του αθηναϊκού λαού, ανεξάρτητα αν υποκινήθηκε και από προσωπικό μίσος. 3) Εκτός από την ατιμωρησία που εξασφάλιζε το ανθρώπινο θετό δίκαιο της πολιτείας, οι νόμοι εγγυώνταν στον πολίτη που θα θανάτωνε τον ένοχο κάτι σημαντικότερο, ότι θα ήταν «καθαρός» και από άποψη θεϊκού δικαίου¹³⁴. Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν ήταν απαραίτητο να συντρέχουν σωρευτικά, προκειμένου να οριστεί η θέση εκτός νόμου¹³⁵.

---

¹³³ Αυτό σημαίνουν οι εκφράσεις *νηποινεί τεθνάτω* και *ἄτιμος τεθνάτω*.

¹³⁴ Η εξασφάλιση αυτή απέναντι στο θείο δίκαιο, εκφέρεται με τους όρους καθαρός ο αποκτείνας, *ὄσιος ἔστω* και *εὐαγής ἔστω*.

¹³⁵ Γιούνη Μ. 1991 : 152,153

Παρατηρείται ότι, στο νόμο για την κατάλυση της δημοκρατίας που πρότεινε ο Δημόφαντος αλλά και στο ψήφισμα κατά του Άρθμιου, όπως ήδη έχουμε εξετάσει, αναφέρονται όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά και αξίζει να επισημανθεί το γεγονός της ομοιότητάς τους. Στον μεταγενέστερο νόμο του Ευκράτη, υπάρχει η περιληπτικότερη διατύπωση, που αρκείται στην αναφορά του σημαντικότερου ίσως στοιχείου, δηλαδή της καθαρότητας απέναντι στους θεούς, όποιου σκοτώσει τον επίδοξο τύραννο ή πραξικοπηματία κατά του πολιτεύματος.

Ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα που σχετίζεται με την παρούσα ενότητα, διότι σχετίζεται με το κρινόμενο αδίκημα, είναι η συχνή σύγχυση της θέσης εκτός νόμου με την ποινή της ατιμίας. Αιτία της σύγχυσης αυτής αποτελεί ένα χωρίο της *Αθηναίων Πολιτείας*, συγκεκριμένα το 16.10, για την εγκαθίδρυση τυραννίας, κατά το οποίο: «νόμος γὰρ αὐτοῖς ἦν ὅδε. ἑσμία τάδε Ἀθηναίων καὶ πάτρια· ἐάν τινες τυραννεῖν ἐπανιστῶνται ἄτιμον εἶναι καὶ αὐτὸν καὶ γένος». Στο σημείο αυτό, ο Αριστοτέλης, γράφοντας περί τα τέλη του 4ου αιώνα και αναφερόμενος στα μέσα του 6ου αιώνα, στην εποχή του Πεισιστράτου, δίνει την πληροφορία ότι οι νόμοι που υπήρχαν τότε για την εγκατάσταση τυραννίδας ήταν πολύ ήπιοι, αφού στους τυράννους επιβαλλόταν η ποινή της κληρονομικής ατιμίας. Εύλογα όμως, μετά από όσα έχουν ήδη εκτεθεί στη μελέτη αυτή, μπορεί να γεννηθεί το ερώτημα, πώς είναι δυνατόν στα μέσα του 6ου αιώνα για τους επίδοξους τυράννους να επιβάλλεται μία ελαστική ποινή, ήτοι η ατιμία¹³⁶, ενώ για το ίδιο αδίκημα, δύο αιώνες μετά, η νομοθεσία έθετε τους συνωμότες κατά του πολιτεύματος εκτός νόμου. Το πιθανότερο είναι ότι στην εποχή του Πεισιστράτου, παρόμοια όπως και στην κλασική περίοδο, όποιος στρεφόταν κατά του πολιτεύματος τίθετο εκτός νόμου και ότι ο συγγραφέας της *Αθηναίων Πολιτείας* διαβάζει στις πηγές το *ἄτιμον τεθνάτω* και γράφει *ἄτιμον εἶναι*¹³⁷.

Τέλος, η θέση εκτός νόμου όχι μόνο δεν υποχώρησε την κλασική εποχή, όπως προελέχθη, αντιθέτως μάλιστα η αθηναϊκή νομοθεσία ενέπνευσε για συμμαχικές πόλεις, όπου συναντώνται παρόμοιες νομοθετικές ρυθμίσεις.

¹³⁶Η οποία κατά την ορθότερη θέση δεν είχε ακόμη νομοθετηθεί.

¹³⁷Γιούνη Μ. 1991 : 157

Παράδειγμα αποτελούν τόσο η συμφωνία που συνήψε η Αθήνα με την πόλη των Ερυθραίων, περί τα μέσα του 5ου π.Χ. αιώνα, στην οποία κατοχυρωνόταν και απειλούνταν η θέση εκτός νόμου για όποιον πρόδιδε στους τυράννους την συμμαχική αυτή πόλη¹³⁸, όσο και ο νόμος του Ιλίου κατά των τυράννων, ολιγαρχίας και δήμου καταλύσεως. Σύμφωνα με τον νόμο αυτόν του 3ου π.Χ., όποιος σκότωνε τον τύραννο, τον αρχηγό των ολιγαρχικών ή αυτόν που έκανε απόπειρα να καταλύσει τη δημοκρατία, όχι μόνο θα απολάμβανε ατιμωρησίας, αλλά και θα ελάμβανε από την πόλη, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης, ένα ασημένιο τάλαντο εφάπαξ και δύο δραχμές την ημέρα, θα σιτιζόταν στο πρυτανείο, θα προσφωνούνταν ονομαστικά από τον κήρυκα και ο δήμος θα του έστηνε χάλκινη προτομή. Αυτά ίσχυαν αν επρόκειτο για πολίτη, αν ήταν ξένος, επιπροσθέτως θα ελάμβανε και την ιδιότητα του πολίτη, και, αν ήταν δούλος, θα του απονεμόταν η ιδιότητα του πολίτη μαζί με τριάντα μνας και μία δραχμή την ημέρα, εφ' όρου ζωής. Ο νόμος ακόμη αυτός όριζε πως ο συνεργός των επιβουλευόμενων τη δημοκρατία, που οπισθοχωρούσε και σκότωνε τον αρχηγό του, εξασφάλιζε την ατιμωρησία του και ως αμοιβή ένα αργυρό τάλαντο. Τέλος, αν κάποιος, που άσκησε μια αρχή επί τυράννου ή ολιγαρχίας, συντελούσε στην εκτέλεση ενός ατόμου, μόλις θα αποκαθίστατο η δημοκρατία, θα διωκόταν για ανθρωποκτονία.¹³⁹

3. 2 Γραφή καταλύσεως του δήμου

Μετά την παρουσίαση της θέσης εκτός νόμου, η οποία διακρινόταν για τον εξαιρετικό της χαρακτήρα, αφού επιβαλλόταν μόνο με συγκεκριμένο νομοθέτημα ως μέτρο έσχατης ανάγκης, δικαίως θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς ποια ήταν και εάν υπήρχε «τακτική», με τη σύγχρονη του όρου έννοια, διαδικασία εκδίκασης του ενόχου καταλύσεως του πολιτεύματος. Απάντηση στο εύλογο αυτό ερώτημα θα μπορούσε να αποτελέσει η γραφή καταλύσεως του δήμου ενώπιον των λαϊκών δικαστηρίων της Ηλιαίας.

---

¹³⁸Γιούνη Μ. 1991 :171

¹³⁹Βελισσαροπούλου- Καράκωστα Ι. 1987 : 69 επ., OGI 218

Για την εν λόγω διαδικασία όμως δεν μας προσφέρονται πολλές πληροφορίες από τις πηγές. Το υλικό μας αντλείται αποκλειστικά από έναν λόγο του Δημοσθένη¹⁴⁰. Έχει υποτεθεί ότι η χρήση της γραφής αυτής ήταν περιορισμένη, διότι σε περιπτώσεις καταλύσεως της δημοκρατίας εφαρμοζόταν κυρίως η θέση εκτός νόμου, ώστε τελικά δεν υπήρχαν περιθώρια για προσφυγή στο δικαστήριο με τη διαδικασία αυτή¹⁴¹.

3.3 Εισαγγελία

Τον 5^ο π.Χ. αιώνα η εισαγγελία, αγών τιμητός, προοριζόταν να τιμωρεί τα αδικήματα εκείνα που δεν προέβλεπαν οι νόμοι και επιβουλεύονταν την ασφάλεια της πόλης, είχαν σχέση με τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και την ύπαρξη του υφιστάμενου κοινωνικού και πολιτικού καθεστώτος, όπως δηλαδή η συνωμοσία για κατάλυση του πολιτεύματος, η απόπειρα ανατροπής της δημοκρατικής κυβέρνησης με έργα και με λόγια και η προδοσία σε εξωτερικό εχθρό. Η εισαγγελία αποτελούσε δηλαδή την καταγγελία για διάπραξη μιας αξιόποινης πράξης, που αφορούσε «δημόσιον και μέγιστον αδίκημα», για το οποίο δεν ήταν καθορισμένη άλλη ειδικότερη αρχή, προς την οποία θα μπορούσε να υποβληθεί¹⁴². Ταυτόχρονα, η πιο πάνω έλλειψη των ειδικών νόμων καθιστούσε τα δικαστήρια ανίκανα να επιληφθούν άμεσα των σχετικών υποθέσεων. Αυτό είχε ως συνέπεια τη δημιουργία ενός κενού δικαίου, το οποίο και καλείτο να πληρώσει η εκκλησία σε συνεργασία με τη βουλή, οι οποίες εξέδιδαν ψήφισμα που συγκεκριμενοποιούσε το αδίκημα, με βάση το οποίο προχωρούσε περαιτέρω η διαδικασία¹⁴³.

Με την εισαγγελία επισύρονταν τόσο μεγάλες ποινές, συνήθως δε η θανατική, αλλά και η δήμευση περιουσίας, η απαγόρευση ταφής εντός της επικράτειας της Αττικής, ώστε οι κατηγορούμενοι αυτοεξορίζονταν,

---

¹⁴⁰ Δημοσθένης, *Κατὰ Στεφάνου ψευδομαρτυριῶν Β'*, 26: «Νόμος. Ἐάν τις συνιστῆται, ἢ συνδεκάζη τὴν ἡλιαίαν ἢ τῶν δικαστηρίων τι τῶν Ἀθήνησιν ἢ τὴν βουλήν ἐπὶ δωροδοκία χρήματα διδοῦς ἢ δεχόμενος, ἢ ἔταιρείαν συνιστῆ ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου, ἢ συνήγορος ὧν λαμβάνη χρήματα ἐπὶ ταῖς δίκαις ταῖς ἰδίαις ἢ δημοσίαις, τούτων εἶναι τὰς γραφὰς πρὸς τοὺς θεσμοθέτας».

¹⁴¹ Γιούνη Μ. 1991 : 174-175

¹⁴² Λιακόπουλος Ι. 1999 :422

¹⁴³ Επρόκειτο για τη νομοθετική αρμοδιότητα της εκκλησίας, με την οποία αρκετές φορές συμπλέκεται και η δικαστική, βλ. Γιούνη Μ. 2017 : 180-181· Glotz G. 1994 :337

προτιμώντας να ερημοδικήσουν. Ο λαός αγαπούσε αυτόν τον θεσμό, τον οποίο απέδιδε στον Σόλωνα, γιατί προσέδιδε φοβερή αποτελεσματικότητα στο δικαίωμά του να εκδικάζει γρήγορα τις τόσο σοβαρές πολιτικές υποθέσεις¹⁴⁴.

Επίσης, καθόσον στην Αθήνα δεν υπήρχε εισαγγελική αρχή που θα αναλάμβανε την πρωτοβουλία δίωξης, σε περιπτώσεις προδοσίας της πόλης, ιδίως δε κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος, προβλεπόταν το δικαίωμα, που είχε μάλιστα αναχθεί και σε υποχρέωση, το κάθε άτομο (όχι μόνο πολίτης), άντρας ή γυναίκα, Αθηναίος ή ξένος, ελεύθερος ή δούλος, να γίνει δημόσιος κατήγορος, προκειμένου να προστατεύσει το κράτος, το πολίτευμα, τους θεσμούς.¹⁴⁵ Επιπρόσθετα, επειδή υπήρχαν ενθαρρυντικές παράμετροι για τους καταγγέλλοντες με τη διαδικασία αυτή¹⁴⁶, όπως η μη προκαταβολή παραβόλου, το γεγονός ότι δεν υπήρχε κίνδυνος προστίμου, σε περίπτωση που η καταγγελία δεν κατάφερνε να συγκεντρώσει στη δίκη το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών, αλλά ούτε και επέσυρε κυρώσεις αν η καταγγελία αποδεικνυόταν εν τέλει αβάσιμη¹⁴⁷, οδήγησαν σταδιακά στην υπέρμετρη χρήση της.

Ανατρέχοντας από τον 7^ο και 6^ο π.Χ. προς τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αιώνα, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τις αρμοδιότητες των βασικών πολιτειακών οργάνων και δικαστηρίων της Αθήνας και την ακολουθούμενη διαδικασία της εισαγγελίας, σε συνάρτηση πάντοτε με την εκδίκαση του αδικήματος εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης της δημοκρατίας.

Από τον 7^ο αιώνα π.Χ. και μετά, ο Άρειος Πάγος ήταν αρμόδιος για τον έλεγχο των αρχόντων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους και, ως το αρχαιότερο δικαστήριο της Αθήνας¹⁴⁸, συγκέντρωνε στα χέρια του κάθε δικαστική εξουσία. Έτσι, στις δικαστικές αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου μέχρι και το 462/1π.Χ., σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ενέπιπτε η εκδίκαση των καταγγελιών εισαγγελίας για σοβαρότατες υποθέσεις, όπως μεταξύ άλλων η

---

¹⁴⁴ Glotz G. 1994 :337

¹⁴⁵ Harrison A.R.W. 1971 : 55

¹⁴⁶ Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 292

¹⁴⁷ Όπως συνέβαινε αντίθετα στη γραφή

¹⁴⁸ Καταλάμβανε εξέχουσα θέση, ως σύμβολο της ενότητας και του κύρους της αθηναϊκής δημοκρατίας και εθεωρείτο «φύλαξ των νόμων», Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 4,4

ανατροπή του πολιτεύματος, ο εμπρησμός, η ανθρωποκτονία εκ προθέσεως, η εκρίζωση ιερών ελαιόδεντρων¹⁴⁹. Έκτοτε, με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη¹⁵⁰, μεγάλο μέρος από τις αρμοδιότητές του Αρείου Πάγου, μεταξύ των οποίων και η εκδίκαση εισαγγελιών σε υποθέσεις που αφορούσαν στην ασφάλεια – σωτηρία της πόλης, περιήλθαν κατά κύριο λόγο στην εκκλησία του δήμου, ή στη βουλή¹⁵¹ και στην Ηλιαία¹⁵².

Επίσης, με νόμο των μέσων του 4^{ου} π.Χ. αιώνα ανατέθηκαν στο συμβούλιο των Αρεοπαγιτών ανακριτικά καθήκοντα σε σοβαρές υποθέσεις πολιτικών και οικονομικών αδικημάτων, βάσει των οποίων συντασσόταν έκθεση (*απόφασις*), που υποβαλλόταν στην εκκλησία του δήμου, αρμόδια για την εκδίκαση της υπόθεσης¹⁵³. Τέλος, όπως ήδη εκτέθηκε, με το εκδοθέν ψήφισμα του 338 π.Χ., μετά από πρόταση του Δημοσθένη, περιήλθαν στην αρμοδιότητα του Αρείου Πάγου οι υποθέσεις προδοσίας.¹⁵⁴

Όσον αφορά στην εκδίκαση εισαγγελιών από το 462/1 π.Χ. και εξής, πρέπει να παρατηρηθεί ότι αυτές πέρασαν στη δικαιοδοσία, κατά περίπτωση, της εκκλησίας του δήμου ή της βουλής των πεντακοσίων και των ηλιαστικών δικαστηρίων, με διαδικασία πιο περίπλοκη. Και συγκεκριμένα: α) αν η καταγγελία γινόταν ενώπιον της βουλής των πεντακοσίων, η τελευταία εξέδιδε μία προκαταρκτική απόφαση περί της ενοχής του κατηγορουμένου και, αν τον έκρινε ένοχο τελικά, γινόταν και δεύτερη ψηφοφορία, αναφορικά με την επιβλητέα ποινή. Η βουλή είχε τη δικαιοδοσία να επιβάλλει πρόστιμο μέχρι

---

¹⁴⁹Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 181 επ.

¹⁵⁰Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, επειδή ο Εφιάλτης έβλεπε όλες αυτές τις εξουσίες του Αρείου Πάγου ως κύριο εμπόδιο για τη διεύρυνση της δημοκρατίας, άρχισε μάλλον κινώντας αγωγές σε έναν αριθμό αρεοπαγιτών, και στη συνέχεια αποφάσισε να στερήσει το συμβούλιο του Αρείου Πάγου από μέρος των δικαιωμάτων του. Στα μάτια του Εφιάλτη, τα προνόμια του Αρείου Πάγου ήταν αποτέλεσμα κατάχρησης, και ήταν αντίθετο στο δημοκρατικό πνεύμα να αφήνονται τόσο σπουδαία καθήκοντα σε ένα συμβούλιο που αποτελείται από ισόβια μέλη, βλ. Mossé Cl. 2000 : 38

¹⁵¹GlötzG. 1994 : 211

¹⁵²Ο Άρειος Πάγος εξακολουθούσε να είναι αρμόδιος για την εκδίκαση υποθέσεων ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως, απόπειρες πυρπόλησης ή δηλητηρίασης, εμπρησμού και σε υποθέσεις θρησκευτικού χαρακτήρα, παρέμεινε δε στα μάτια των Αθηναίων το ανώτατο δικαστήριο και κυρίως ο φύλακας του συντάγματος.

¹⁵³Διαδικασία που θα αναλυθεί αμέσως πιο κάτω

¹⁵⁴Τρωιάνος Σπ. – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι. 2002 : 52

πεντακόσιες δραχμές¹⁵⁵, σε περίπτωση δε που κρινόταν ότι άρμοζε μεγαλύτερη τιμωρία, η υπόθεση έπρεπε να μεταφερθεί από τους θεσμοθέτες στην εκκλησία ή στο λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας, για να δικαστεί εκ νέου με βαρύτερη ποινή. β) Αν η καταγγελία γινόταν ενώπιον της εκκλησίας του δήμου, και η τελευταία τη δεχόταν, παρήγγελλε στη βουλή να καταρτίσει ένα προβούλευμα, που περιλάμβανε την κατηγορία, καθόριζε τη διαδικασία και την ποινή. Το προβούλευμα αυτό συζητούσε εν συνεχεία η εκκλησία και, αν το έκανε αποδεκτό, εκδίκασε την υπόθεση η ίδια σε μία τρίτη συνεδρίαση ή την παρέπεμπε στο δικαστήριο της Ηλιαίας¹⁵⁶. Από το 356/5 π.Χ.¹⁵⁷ ή από το 362-355 π.Χ.¹⁵⁸ και έπειτα, πιθανολογείται ότι οι καταγγελίες εισαγγελίας εκδικάζονταν αποκλειστικά από τα ηλιαστικά δικαστήρια.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, μέσα από μια συστηματική καταγραφή 144 υποθέσεων που εκδικάστηκαν με εισαγγελία¹⁵⁹, μόνον οι επτά το πολύ μπορούν να χαρακτηριστούν ως εισαγγελίες για απόπειρα καταλύσεως του πολιτεύματος, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των υπολοίπων ασκήθηκε για τα εγκλήματα της προδοσίας σε εξωτερικό εχθρό, της δωροδοκίας ή καταχρήσεως χρημάτων του δημοσίου από άτομα που ασκούσαν κάποιο αξίωμα¹⁶⁰. Αυτές οι επτά περιπτώσεις είναι οι εξής:

1. Το 493 π.Χ. ο Μιλτιάδης κατηγορήθηκε, κατά πάσα πιθανότητα με εισαγγελία, για εγκαθίδρυση τυραννίας στη Χερσόνησο της Θράκης, αλλά αθώωθηκε¹⁶¹. Εν προκειμένω, επρόκειτο για απόπειρα εγκαθιδρύσεως τυραννίας, όχι στην Αθήνα, αλλά σε μια απομακρυσμένη περιοχή της Θράκης.
2. Μεταξύ 411-406 π.Χ., ο Αρίσταρχος κατηγορήθηκε, μάλλον με εισαγγελία, για απόπειρα καταλύσεως της δημοκρατίας και προδοσία της Οινόης στους

---

¹⁵⁵ Δημοσθένης, *Κατὰ Εὐέργου καὶ Μνησιβούλου Ψευδομαρτυριῶν*, 42-43 του ἰδίου, *Κατὰ Τιμοκράτους*, 63. Περισσότερα για τις ποινικές αρμοδιότητες της βουλῆς, πριν τον περιορισμό αυτῶν στο πρόστιμο των 500 δρχ βλ. MacDowell D. M. 2015 : 291 επ., Λιακόπουλος Ι. 1999 : 412, Glotz G. 1994 : 210-211

¹⁵⁶ Γιούνη Μ. 1991 : 176-177

¹⁵⁷ Σακελλαρίου Μ.Β. 2000 : 293

¹⁵⁸ Hansen H.M. 1975 : 21-28, 30.

¹⁵⁹ Τις οποίες συγκέντρωσε ο Hansen και παρατίθενται αναλυτικά στο ἔργο του Hansen H.M. 1975 : 69-117

¹⁶⁰ Γιούνη Μ. 1991 : 177

¹⁶¹ Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*, ΣΤ', 104

Βοιωτούς και καταδικάστηκε σε θάνατο ¹⁶². Στην περίπτωση αυτή, η κατηγορία, εκτός από την κατάλυση της δημοκρατίας, περιελάμβανε και προδοσία σε εξωτερικό εχθρό.

3. Το 333 π.Χ., ο Λυκόφρων κατηγορήθηκε από τον Αρίστωνα με εισαγγελία για απόπειρα ανατροπής του δημοκρατικού πολιτεύματος, ενώ του καταλογιζόταν μοιχεία με ελεύθερη σύζυγο Αθηναίου πολίτη. Το εκπληκτικό είναι ότι ο κατήγορος πρότεινε τη θανατική ποινή, με απαγόρευση ταφής στην Αττική, και ότι η κατηγορία δεν απορρίφθηκε από την εκκλησία του δήμου· αντιθέτως, η υπόθεση εκδικάστηκε κανονικά, χωρίς όμως να γνωρίζουμε την έκβασή της ¹⁶³.

4. Μεταξύ 331-324 π.Χ., ο Αθηναίος πολίτης Διογνίδης και ο μέτοικος Αντίδωρος κατηγορήθηκαν επίσης με εισαγγελία, επειδή είχαν μισθώσει αυλητρίδες σε τιμή υψηλότερη από αυτήν που όριζε ο νόμος. Φαίνεται ότι και σ' αυτή την περίπτωση, όπως και στην αμέσως προηγούμενη, η πράξη αυτή ερμηνεύθηκε ως ασέβεια προς τους κείμενους νόμους και κατά συνέπεια ως απόπειρα ανατροπής του πολιτεύματος. Το αποτέλεσμα της δίκης και εδώ δεν είναι γνωστό ¹⁶⁴. Η τρίτη και η τέταρτη περίπτωση συνιστούν καταχρήσεις του θεσμού της εισαγγελίας ¹⁶⁵, αντικατοπτρίζοντας την αρχόμενη παρακμή του εν λόγω θεσμού.

5. Το 324 π.Χ., ο ρήτορας Δημοσθένης κατηγόρησε με εισαγγελία τον Καλλιμέδοντα ότι επιχείρησε να ανατρέψει τη δημοκρατία, επειδή συνέπραξε με τους ολιγαρχικούς εξόριστους στα Μέγαρα. Η υπόθεση δεν εκδικάστηκε, επειδή ο Δημοσθένης απέσυρε την καταγγελία ¹⁶⁶. Η υπόθεση αυτή φαίνεται, όπως και η πρώτη, να αφορά πράξη επιβουλεύσεως της δημοκρατίας μακριά από την Αθήνα.

6. Το 399 π.Χ., ο Νικόμαχος κατηγορήθηκε με εισαγγελία ενώπιον της Βουλής ¹⁶⁷ ότι είχε δωροδοκηθεί και επιβουλευτεί τον δήμο. Αμέσως μετά την επαναφορά της δημοκρατίας, ο Νικόμαχος είχε διοριστεί αναγραφείς των

---

¹⁶²Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, Α', 7,28· Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 115

¹⁶³Υπερείδης, *Ἵπὲρ Λυκόφρονος*· MacDowell D.M. 2015 : 286

¹⁶⁴Υπερείδης, *Ἵπὲρ Εὐξενίππου*, 3 .

¹⁶⁵Για τις οποίες διαμαρτύρεται ο Υπερείδης αντίστοιχα στους λόγους του

¹⁶⁶Δείναρχος, *Κατὰ Δημοσθένους*, 94

¹⁶⁷Η εισαγγελία στις υπόλοιπες περιπτώσεις ασκήθηκε ενώπιον της εκκλησίας

νόμων και διατήρησε αυτήν την ιδιότητα επί τέσσερα χρόνια, χωρίς να υποβληθεί σε έλεγχο. Ο κατηγορος πρότεινε την καταδίκη του σε θάνατο, αλλά η έκβαση της δίκης είναι άγνωστη¹⁶⁸. Εν προκειμένω, μάλλον πρόκειται για υπόθεση που χαρακτηρίζεται ως κατάχρηση εξουσίας.

7. Το 404 π.Χ., λίγο πριν από την επιβολή του καθεστώτος των Τριάκοντα, ορισμένοι στρατηγοί του έτους 405/4 αλλά και απλοί πολίτες κατηγορήθηκαν με εισαγγελία ότι συνωμοτούσαν για να στασιάσουν. Στο μεταξύ, οι Τριάκοντα επιβλήθηκαν, όταν οι κατηγορούμενοι είχαν ήδη προφυλακιστεί, μετά την κίνηση διαδικασίας εναντίον τους. Κι ενώ, μέχρι εκείνη τη στιγμή, όλα ήταν νομότυπα, στη συνέχεια η διαδικασία έγινε κατά παράβαση των νόμων, αφού οι κατηγορούμενοι δικάστηκαν όλοι μαζί, αντίθετα με τις διατάξεις του αττικού δικαίου, και καταδικάστηκαν σε θάνατο¹⁶⁹. Η υπόθεση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως απόπειρα κατάλυσης του πολιτεύματος, αφού οι συντελεστές της συνελήφθησαν κατά το στάδιο σχεδιασμού της πράξης¹⁷⁰.

Η εισαγγελία¹⁷¹ ως επίτευγμα του δημοκρατικού πολιτεύματος καταργήθηκε από τα καθεστώτα των Τετρακοσίων και των Τριάκοντα¹⁷². Επανήλθε σε ισχύ το 403/2 π.Χ., επί αρχοντίας Ευκλείδη, όταν, όπως μας πληροφορεί ο Υπερείδης, ψηφίστηκε ο εισαγγελτικός νόμος, που απαριθμούσε τις περιπτώσεις εφαρμογής της¹⁷³, ώστε να οριστεί αυστηρότερα το πεδίο εφαρμογής της και να περιοριστεί η χρήση της στην κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος και στην προδοσία¹⁷⁴. Αυτός ο φαινομενικός περιορισμός όμως μάλλον δεν χρησίμευσε σε τίποτα, αφού οι Αθηναίοι με μια σειρά εξομοιώσεις, όπως η τρίτη και τέταρτη πιο πάνω περίπτωση, έφτασαν στο σημείο να θεωρούν απόπειρες κατά της

¹⁶⁸Λυσίας, *Κατὰ Νικομάχου*, 23-25.

¹⁶⁹Λυσίας, *Κατὰ Αγοράτου*, 19-38

¹⁷⁰Γιούνη Μ. 1991 : 177-180

¹⁷¹Όπως άλλωστε και η γραφή παρανόμων

¹⁷²Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 29,4

¹⁷³Υπερείδης, 'Υπὲρ Εὐξενίππου' του ίδιου, 'Υπὲρ Λυκόφρονος', 5-10.

¹⁷⁴Ο λόγος του Υπερείδη, 'Υπὲρ Εὐξενίππου', 7 - 8, 29 παραθέτει μέρος του τότε εν ισχύ εισαγγελτικού νόμου, απαριθμώντας τα αδικήματα για τα οποία προοριζόταν να χρησιμοποιηθεί αυτή η διαδικασία « *Αν κάποιος ανατρέψει τον αθηναϊκό λαό ή παρακολουθεί οπουδήποτε κάποια συνέλευση ή οργανώνει μία ομάδα με σκοπό την ανατροπή της δημοκρατίας ή αν κάποιος προδίδει οποιαδήποτε πόλη, πλοία, πεζική ή ναυτική δύναμη, ή, όντας ρήτορας, λέει πράγματα που δεν είναι τα καλύτερα για τον αθηναϊκό λαό, δεχόμενος χρήματα και δώρα από τους αντιπάλους του λαού...*» MacDowell D.M 2015 : 283

δημοκρατίας, αδικήματα ή απλά ππαίσματα, που δεν είχαν καμία σχέση με τις πράξεις οι οποίες, κατά τον νόμο, υπόκειντο στην εισαγγελία.

Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι πραγματοποιήθηκαν κάποιες μεταβολές, οι οποίες εκλαμβάνονται ως προσπάθειες αποτροπής της κατασπατάλησης του χρόνου της εκκλησίας και της βουλής σε εισαγγελίες που υποβάλλονταν για ασήμαντους λόγους¹⁷⁵. Όπως, για παράδειγμα, ότι, μέχρι την εποχή του Αριστοτέλη, είχε θεσπιστεί κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο η μόνη συνέλευση της εκκλησίας, στην οποία επιτρεπόταν να ξεκινήσει η διαδικασία της εισαγγελίας, ήταν η κύρια συνέλευση σε κάθε πρυτανεία. Επίσης, σε κάποια εποχή, πιθανώς μεταξύ 333 και 330 π.Χ., ορίστηκε πως οι μηνυτές σε περιπτώσεις εισαγγελίας θα υπόκειντο στην πληρωμή του προστίμου των 1.000 δραχμών (όπως συνέβαινε στα άλλα είδη δημόσιων καταγγελιών), αν αποτύγχαναν να συγκεντρώσουν, κατά την εκδίκαση, το ένα πέμπτο των δικαστικών ψήφων¹⁷⁶.

3.4 «Απόφασις» Αρείου Πάγου

Περίπου στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ., εισήχθη με νόμο¹⁷⁷ μία διαδικασία, η «απόφασις» του Αρείου Πάγου. Δεν είναι γνωστό αν ο περί «αποφάσεως» νόμος όριζε συγκεκριμένα είδη αδικημάτων, τα οποία μπορούσε να ερευνήσει ο Άρειος Πάγος. Γίνεται λόγος για «απόφαση» μόνο σε σχέση με σοβαρά αδικήματα, στρεφόμενα κατά της πολιτείας, συμπεριλαμβανομένης της προδοσίας, της συναναστροφής με εξόριστους σε ξένη επικράτεια, των δωροδοκούμενων και εναντίον όσων επιχειρούσαν να ανατρέψουν το πολίτευμα. Είναι πιθανό αυτή η διαδικασία να χρησιμοποιήθηκε στην πράξη μόνο για αδικήματα παρόμοια με την κατάλυση της δημοκρατίας και την προδοσία και γι' αυτό αποτέλεσε εναλλακτική λύση παράλληλα με την εισαγγελία¹⁷⁸. Αυτό όμως δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ο νόμος απαγόρευε τη χρησιμοποίηση της για άλλα αδικήματα.

---

¹⁷⁵MacDowell D.M.2015 : 287

¹⁷⁶Καραμπάτσου Χ. 2018 : 77-78

¹⁷⁷Για τον οποίο δεν έχουμε ούτε το κείμενο, ούτε τη χρονολογία του, βλ. MacDowell D.M. 2015 : 293 · Τρωιάνος Σπ. – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι. 2002 : 52

¹⁷⁸Οι διαδικαστικές ομοιότητες με την εισαγγελία ήταν πολλές, κυρίως όσον αφορά τα όργανα που ήταν αρμόδια για την προανάκριση και τη διεξαγωγή της δίκης.

Το συμβούλιο του Αρείου Πάγου, του οποίου οι αρμοδιότητες, όπως προαναφέρθηκε, είχαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό ετών περιορισθεί, είχε αποκτήσει και πάλι τη δυνατότητα να διερευνά αδικήματα, όπως η κατάλυση της δημοκρατίας. Αν η εκκλησία του δήμου θεωρούσε πως διαπράχθηκε κάποιο τέτοιο αδίκημα, πλην όμως δεν υπήρχαν αρκετά στοιχεία για τη διεξαγωγή της δίκης, μπορούσε να παραπέμψει τη σχετική υπόθεση προς διερεύνηση στον Άρειο Πάγο. Ακόμη ήταν δυνατόν το συμβούλιο του Αρείου Πάγου να αποφασίσει, με δική του πρωτοβουλία, τη διερεύνηση συναφούς ζητήματος.

Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, ο Άρειος Πάγος συνέτασσε μία έκθεση με τα πορίσματά του, την λεγόμενη απόφαση, την οποία υπέβαλλε στην εκκλησία του δήμου. Με βάση αυτή την έκθεση, η εκκλησία του δήμου αποφάσιζε αν έπρεπε να κινήσει δίωξη εναντίον του υπόπτου. Σε καταφατική περίπτωση, εξέδιδε ψήφισμα σχετικό με τις λεπτομέρειες της δίκης, με την κατηγορία που θα απαγγελλόταν, τα πρόσωπα που θα ενεργούσαν ως κατηγοροί, τον αριθμό των δικαστών, τον άρχοντα, ο οποίος θα εισήγε την υπόθεση σε δίκη, και την επιβλητέα ποινή, σε περίπτωση ενοχής του κατηγορουμένου¹⁷⁹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ποινές

Η κύρια ποινή για το αδίκημα της εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης της δημοκρατίας υπήρξε η θανατική, η οποία, μεταξύ άλλων, στην κλασική εποχή προσδιοριζόταν και με την έκφραση τα *έσχατα πάσχειν*, έκφραση ανάλογη με την σημερινή «εσχάτη των ποινών». Η συχνότητα της ποινής αυτής, κυρίως στα αδικήματα που στρέφονταν κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος, εδράζεται στην ιδεολογική θεμελίωση της κοινωνικοπολιτικής δομής της αθηναϊκής πόλης, στην προσήλωση δηλαδή των Αθηναίων στο δημοκρατικό πολίτευμα και την αντίληψή τους περί άρρηκτου δεσμού πολιτών και πολιτείας¹⁸⁰. Δεδομένου του γεγονότος ότι το εν λόγω αδίκημα στρεφόταν

---

¹⁷⁹MacDowell D. M. 2015 : 293

¹⁸⁰Καραμπάτσου Χ. 2018 :178

άμεσα κατά της πόλης, πλήττοντας παράλληλα με την ειδική του απαξία και την εν γένει έννομη τάξη, ο θάνατος θεωρούνταν ως η πιο εύλογη και δίκαιη τιμωρία για αυτόν που έπληττε το κοινωνικό σύνολο και τις αρχές του. Επίσης, η συχνότητα της θανατικής καταδίκης δικαιολογείται και από την ευκολία, με την οποία μπορούσε να επιβληθεί, νόμιμα ή παρά τους νόμους, σε καιρούς πολιτικής αναταραχής, οι οποίοι μόνο σπάνιοι δεν ήταν στη διάρκεια των κλασικών χρόνων.

Η θανατική ποινή μπορούσε να επιβληθεί σύμφωνα με τους αττικούς νόμους, μεταξύ άλλων, ως εξής¹⁸¹: α. ο δράστης μιας αξιόποινης πράξης καταδικαζόταν σε θάνατο βάσει του νόμου, ο οποίος απειλούσε τη θανατική ποινή για τη συγκεκριμένη πράξη, οπότε και ο «αγών» λεγόταν «ατίμητος»¹⁸², β. με τη διαδικασία της τιμήςσεως, το δικαστήριο αποφάσιζε για την επιβολή στον κατηγορούμενο της θανατικής ποινής σε αδίκημα, για το οποίο ο «αγών» ήταν «τιμητός», όπως δηλαδή στην περίπτωση της εισαγγελίας¹⁸³, γ. η με ίδιες δυνάμεις θανάτωση του δράστη ενός σοβαρότατου πολιτικού αδικήματος, που έπληττε την έννομη τάξη, στρεφόμενο κατά της πόλεως, όπως στην περίπτωση κατάλυσης της δημοκρατίας – εγκαθίδρυσης τυραννίας. Στην περίπτωση αυτή, η θανάτωση ήταν επιβεβλημένη απευθείας από τους νόμους· ο φόνος, στην περίπτωση αυτή, δεν διωκόταν και ο δράστης θεωρούνταν καθαρός απέναντι στους θεούς· καμία δημόσια αρχή – δικαστήριο δεν εμπλεκόταν, γι' αυτό είναι ορθότερο να μη γίνεται λόγος για θανατική ποινή καθ' εαυτή, αλλά για νομοθετημένη μορφή αυτοδικίας, ήτοι κατάσταση θέσεως εκτός νόμου¹⁸⁴.

Ειδικότερα, σε ατίμητους αγώνες η θανατική ποινή, όσον αφορά στα αδικήματα κατά του πολιτεύματος, επιβαλλόταν σε αυτό της ανατροπής του πολιτεύματος¹⁸⁵ και της προδοσίας σε εξωτερικό εχθρό¹⁸⁶. Επίσης, η ποινή

---

¹⁸¹Γιούνη Μ. 1991 :36

¹⁸²Δηλαδή οι δίκες εκείνες που η ποινή ήταν προκαθορισμένη στο νόμο

¹⁸³Στις δύο αυτές περιπτώσεις η εκτέλεση της θανατικής ποινής γινόταν από τους αρμόδιους άρχοντες, τους Ένδεκα.

¹⁸⁴Γιούνη Μ. 1991 : 36-37

¹⁸⁵Λυσίας, *Περί τῆς Εὐάνδρου δοκιμασίας*, 23, λόγος που εκφωνήθηκε στη βουλή κατά τη δοκιμασία του Εὐάνδρου για το αξίωμα του επώνυμου άρχοντα, όπου ο κατηγορος καταλογίζει στον Εὐάνδρου τρεις πράξεις, καθεμία από τις οποίες αξίζει, κατά τα λεγόμενά του, την επιβολή της θανατικής ποινής. Πρόκειται για το αδίκημα της ανατροπής του πολιτεύματος

αυτή απαντά σε τιμητούς αγώνες¹⁸⁷, για την τιμωρία σοβαρών πολιτικών αδικημάτων, όπως κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, προδοσία, εξαπάτηση του δήμου, δωροδοκία, ασέβεια, σωρευτικά συνήθως με την στέρηση δικαιώματος ταφής εντός της αθηναϊκής επικράτειας και την κληρονομική ατιμία. Ως εκ τούτου, ο κατηγορούμενος προτιμούσε να αυτοεξοριστεί, για να αποφύγει αυτές τις κυρώσεις.

Πρέπει να σημειωθεί πως αμφισβητείται¹⁸⁸ εάν το αδίκημα της προδοσίας της πόλης ενέπιπτε στους τιμητούς ή στους ατίμητους αγώνες. Το πιθανότερο είναι να πρόκειται για αδίκημα που συνιστά ατίμητο αγώνα, με προκαθορισμένη ποινή τον θάνατο, δοθέντος ότι όποιος επιχειρούσε να ανατρέψει τη δημοκρατία ή να θέσει σε κίνδυνο το συλλογικό αγαθό έπρεπε να υποστεί την εσχάτη των ποινών¹⁸⁹.

Επίσης, η ατική νομοθεσία κατά την κλασική εποχή προέβλεπε, μεταξύ των κύριων ποινών, και την ατιμία, με την έννοια του αποκλεισμού από την πολιτική και κοινωνική ζωή της πόλης, μέσω της στέρησης των αντίστοιχων δικαιωμάτων στον καταδικασθέντα. Η ποινή αυτή επιβαλλόταν με δικαστική απόφαση κατά τη διαδικασία αγώνων ατίμητων ή τιμητών.

Σύμφωνα με μία διάκριση της ποινής της ατιμίας, υπήρχε η παντάπασιν ατιμία, που επέφερε την πλήρη στέρηση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του καταδικασθέντος, και η κατά πρόσταξη ατιμία, σύμφωνα με την οποία, οι άτιμοι δεν στερούνταν εντελώς τα δικαιώματα που συγκροτούσαν την επιτιμία, αλλά μερικώς, μόνο στο μέτρο που όριζε η πρόσταξη¹⁹⁰. Παράδειγμα της δεύτερης περίπτωσης απαντάται σε όσους άσκησαν στρατιωτικά καθήκοντα την εποχή των Τετρακοσίων (411 π.Χ.), στους οποίους, μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος,

---

κατόπιν χρηματισμού, της προδοσίας του ναυτικού στόλου και του εκβιασμού αιχμαλώτων, ώστε έναντι χρημάτων να τους απελευθέρωνε.

¹⁸⁶ Λυσίας, *Κατὰ Φίλωνος Δοκιμασίας*, 26· Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 117· Αισχίνης, *Κατὰ Κτησιφώντος*, 171· Δημοσθένης, *Περὶ τῆς παραπρεσβείας*

¹⁸⁷ Κατὰ πάγια τακτική ο κατηγορός πρότεινε την εσχάτη των ποινών, ενώ ο κατηγορούμενος αντιπρότεινε τη χρηματική ποινή.

¹⁸⁸ Σύμφωνα με τον Harrison A.R.W. 1971 : 82

¹⁸⁹ Καραμπάτσου Χ. 2018 : 178

¹⁹⁰ Καραμπάτσου Χ. 2018 : 194

απαγορεύθηκε να μιλούν δημοσίως στις λαϊκές συνελεύσεις και να κληρώνονται βουλευτές¹⁹¹.

Ακόμη, σε όλη τη διάρκεια της κλασικής εποχής υπήρξε και η κληρονομική ατιμία, η οποία διαιωνιζόταν, αφού την κληρονομούσε ο ένας κατιών, με την ενηλικίωσή του, από τον προηγούμενο, και δεν περιοριζόταν στους γιους. Η συνήθης διατύπωσή της στα νομοθετικά κείμενα ήταν «*ἄτιμος ἔστω καὶ αὐτός καὶ γένος*» ή «*ἄτιμος ἔστω καὶ παῖδες*». Εφαρμογή της ποινής αυτής εντοπίστηκε και πιο πάνω, βάσει του ψηφίσματος του Ευκράτη, στην περίπτωση εκείνη που κάποιος Αρεοπαγίτης συνεδρίαζε, σε καιρό που είχε καταλυθεί η δημοκρατία.

Επιπροσθέτως, οι πηγές αναφέρουν την επιβολή ποινής ατιμίας, όσον αφορά στα αδικήματα που στρέφονταν άμεσα κατά της δημοκρατίας, για ένα αδίκημα παραλείψεως, την μη υπεράσπιση της δημοκρατίας σε καιρό πολιτικής αναταραχής, και δύο τελέσεως, την παράνομη επάνοδο των οστρακιζομένων και την ασέβεια. Όπως ήδη εξετάσαμε, με νόμο που αποδίδεται στον Σόλωνα¹⁹², επιβαλλόταν η ποινή της ατιμίας σε όποιον πολίτη δεν υπερασπιζόταν την πόλη και το δημοκρατικό πολίτευμα, σε εποχή πολιτικής αναταραχής. Επίσης, στην *Αθηναίων Πολιτεία*¹⁹³ αναφέρεται ότι, ένεκα της εκστρατείας κατά του Ξέρξη (μετά το 482/1 π.Χ.), ο αθηναϊκός λαός ανακάλεσε όλους όσους είχαν εξοστρακιστεί και όρισε με νόμο ότι, στο εξής θα παρέμεναν υποχρεωτικά στην περιοχή που οριοθετούνταν μεταξύ των ακρωτηρίων του Γεραιστού στη νοτιοδυτική Εύβοια και του Σκυλλαίου στην ανατολική Αργολίδα· σε όσους παραβίαζαν τον νόμο αυτόν θα επιβαλλόταν η ποινή της ατιμίας¹⁹⁴.

Σε σχέση με τις ποινές, πρέπει να αναφερθεί ότι η φυλάκιση¹⁹⁵ δεν εντασσόταν στις αυτοτελείς - κύριες ποινές, αλλά μάλλον στις παρεπόμενες. Και ως τέτοια λειτουργούσε και εκλαμβάνόταν η *προστήμιση*, που συνίστατο σε πενθήμερη πρόσδεση του δράστη στην *ποδοκάκκη* με δημόσια έκθεσή

---

¹⁹¹ Ανδοκίδης, *Περί τῶν Μυστηρίων*, 75

¹⁹² Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 8,5

¹⁹³ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 22,8

¹⁹⁴ Καραμπάτσου Χ. 2018 : 201

¹⁹⁵ Η φυλάκιση αμφισβητείται στη σύγχρονη βιβλιογραφία, αν μπορεί να επιβληθεί αυτοτελώς ως ποινή, βλ. Καραμπάτσου Χ. 2018 : 187

του, ποινή που ανάγεται στην εποχή του Σόλωνα. Ο καταδικασθείς σε θάνατο, καθώς και όποιος είχε προφυλακισθεί, μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσής του, κρατείτο στο δεσμοκτήριο, η επίβλεψη του οποίου ανήκε στους Ένδεκα¹⁹⁶.

Τέτοια δυνατότητα προφυλάκισης υπήρχε μόνο στην περίπτωση που είχε ασκηθεί εισαγγελία ενώπιον της βουλής ή της εκκλησίας του δήμου, εναντίον προσώπου, με την κατηγορία της προδοσίας των αθηναϊκών συμφερόντων ή της κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος¹⁹⁷. Ακόμη, στην περίφημη υπόθεση της παρωδίας των Ελευσινίων μυστηρίων και της κοπής των κεφαλών του Ερμή το 415/414 π.Χ., οι αλληπάλληλες εισαγγελίες οδήγησαν στην προφυλάκιση ενός μεγάλου αριθμού πολιτών, ενώ αρκετοί απέφυγαν τη δίκη διαφεύγοντας από την Αττική. Ο Ανδοκίδης αναφέρεται στη δυνατότητα παροχής εγγυητών, που ακύρωνε την προφυλάκιση¹⁹⁸. Επίσης, στην περίπτωση της εισαγγελίας του 404 π.Χ., που ήδη εξετάσαμε, οι στρατηγοί, ταξίαρχοι και πολίτες, που κατηγορήθηκαν για συνωμοσία με σκοπό την ανατροπή της δημοκρατίας, προφυλακίστηκαν μέχρι τη διεξαγωγή της δίκης¹⁹⁹. Τέλος, στην εισαγγελία ενώπιον της βουλής κατά του Αντιφώντα και του Αρχεπτόλεμου, το 411/10 π.Χ., το ψήφισμα της βουλής, με το οποίο παραπέμφθηκε η υπόθεσή τους στην Ηλιαία, προέβλεπε την προφυλάκισή τους²⁰⁰.

Μία άλλη κύρια ποινή του αττικού δικαίου, που εφάπτεται του ζητήματός μας, είναι η δήμευση της περιουσίας. Υπάρχουν αρκετές αναφορές στις πηγές, σύμφωνα με τις οποίες η ποινή αυτή επιβαλλόταν σωρευτικά με ποινές κατά της προσωπικότητας, όπως η θανατική ποινή, η ατιμία και η εξορία²⁰¹. Η συνδυαστική εφαρμογή της δήμευσης της περιουσίας και της

---

¹⁹⁶ Στους αρμόδιους για την εκτέλεση της ποινής

¹⁹⁷ Δημοσοθένης, *Κατὰ Τιμοκράτους*, 60-63, 134, 136· του ίδιου *Προς Τιμόθεον*, 67· Υπερείδης, *Υπὲρ Εὐξενίππου*, 8· Πλούταρχος, *Ηθικά*, 833d- 834b· βλ. Καραμπάτσου Χ. 2018 : 189

¹⁹⁸ Ανδοκίδης, *Περὶ τῶν Μυστηρίων*, 17

¹⁹⁹ Λυσίας, *Κατὰ Ἀγοράτου*, 34

²⁰⁰ Μαζί με αυτούς είχε προβλεφθεί να δικαστεί και ο Ονομακλής, ο οποίος πιθανώς δραπέτευσε.

²⁰¹ Harrison A.R.W. 1971 : 178

θανατικής ποινής, που προβλεπόταν σε ψηφίσματα για αδικήματα κατά της πόλης, τα οποία διώκονταν με εισαγγελία, ήταν γεγονός αρκετά σύνηθες²⁰².

Συνοψίζοντας, αναφορικά με το ζήτημα των ποινών που επιβάλλονταν στον δράστη του αδικήματος της προδοσίας της πόλης, ειδικότερα δε σε όποιον έκανε απόπειρα ή εν τέλει εγκαθίδρυε τυραννία και κατέλυε το δημοκρατικό πολίτευμα, θα μπορούσαμε να εξαγάγουμε ορισμένα συμπεράσματα. Κατ' αρχάς, η επιβαλλόμενη τιμωρία και όχι ποινή²⁰³, αφού ουδέποτε επιβλήθηκε από δικαστήριο, ήταν η θέση εκτός νόμου, μια ιδιόρρυθμη τιμωρία που θα ήταν ορθότερο να χαρακτηριστεί νομοθετημένη αυτοδικία. Ο τεθείς εκτός νόμου, ως πολέμιος του αθηναϊκού λαού, έπρεπε να θανατωθεί ατιμώρητα από οποιονδήποτε, είτε βρισκόταν στην πόλη είτε είχε απομακρυνθεί από αυτήν, χωρίς να προβλέπεται κάποια προστασία του. Οι τεθέντες εκτός νόμου ήταν ένοχοι του βαρύτερου αδικήματος, όχι μόνο σύμφωνα με τις αρχές της αθηναϊκής δημοκρατίας, αλλά και με τα σύγχρονα δεδομένα, διότι έπλητταν απευθείας το πολίτευμα της πόλεως.

Στην περίπτωση, κατά την οποία ο δράστης αυτού του αδικήματος δικαζόταν από το δικαστήριο²⁰⁴, η επιβαλλόμενη ποινή ήταν συνήθως η θανατική²⁰⁵, σωρευτικά με ορισμένες άλλες ποινές. Οι κύριες ποινές ήταν η δήμευση της περιουσίας, η συλλογική εξορία όλου του γένους, η κληρονομική ατιμία· παρεπόμενες και ατιμωτικές ποινές, για διαπόμπευση και παραδειγματισμό, αποτελούσαν η απαγόρευση ταφής του δράστη στα όρια της αθηναϊκής επικράτειας, η αναγραφή του ονόματός του σε ειδική στήλη για την αιώνια καταισχύνη της πράξης²⁰⁶, η κατεδάφιση της οικίας του ή η εκταφή και η ρίψη των οστών του εκτός των ορίων της Αττικής²⁰⁷.

---

²⁰² Βλ. ψήφισμα Καννώνου Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, Α' 7.20 και νόμο «ἐπὶ τοῖς ἱεροσύλοις καὶ προδόταις», Ξενοφών, *Ἑλληνικά* Α' 7.22, όπως προαναφέρθηκαν.

²⁰³ Και για τον λόγο αυτό δεν εντάσσεται στην παρούσα ενότητα της μελέτης αυτής

²⁰⁴ Συνήθως σε δίκες κατόπιν εισαγγελίας

²⁰⁵ Συγγενέστερη προς τη θέση εκτός νόμου ως προς τη φύση και ως προς το αποτέλεσμα, γεγονός που πολλές φορές οδηγεί σε σύγχυση με την πρώτη. Η σύγχυση αυτή δικαιολογείται από τη σκοπιά του τελικού αποτελέσματος, αφού σε αμφότερες τις περιπτώσεις υπάρχει υστέρηση της ζωής, της περιουσίας και όλων των δικαιωμάτων, με ειδοποιό μεταξύ τους όμως διαφορά την ύπαρξη ή όχι προηγούμενης δίκης και καταδικαστικής απόφασης.

²⁰⁶ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 113, 115, 117, 118, 124· Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 9

²⁰⁷ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 112-114

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι τόσο η θέση εκτός νόμου όσο και η σώρευση των ποινών²⁰⁸, που επιβάλλονταν στον δράστη της κατάλυσης της δημοκρατίας, ανακαλούν έντονα το αρχαϊκό τυπικό του επίσημου όρκου²⁰⁹ και μοιάζουν να αποτελούν τη νομοθετημένη έκφρασή του, πολύ περισσότερο ως προς το σκέλος που αφορά τις *άράς*²¹⁰, τις κατάρες, δηλαδή, εναντίον του επίορκου να εξαφανιστεί ο ίδιος, η οικογένεια και το σπίτι του (*κατ' έξωλείας αυτού και γένους και οίκιας*).

---

²⁰⁸Δηλαδή η θανατική, η δήμευση της περιουσίας και η ατιμία του γένους παράλληλα με την κατεδάφιση της οικίας του δράστη

²⁰⁹Ένα παράδειγμα αποτελεί και ο όρκος των Ηλιαστών, βλ. Δημοσθένης, *Κατά Τιμοκράτους*, 149-151. Μεταξύ άλλων, οι δικαστές ορκίζονταν πως «*Θα ψηφίζω κατά τους νόμους και τα διατάγματα του αθηναϊκού λαού και της Βουλής των Πεντακοσίων και ούτε τυράννου ούτε ολιγαρχίας την εγκαθίδρυση θα ψηφίσω. Και αν κάποιος ανατρέψει τη δημοκρατική κυβέρνηση των Αθηναίων ή αντιτίθεται σε αυτή δια του λόγου ή δια της ψήφου, δεν θα υπακούσω...*»

²¹⁰Γιούνη Μ. 1991 : 186

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας την παρούσα μελέτη, μπορούμε να συναγάγουμε ορισμένα συμπεράσματα, αναφορικά τόσο με την στοιχειοθέτηση της προδοσίας της πόλης όσο και με τον τρόπο ποινικής αντιμετώπισής της. Θα πρέπει, πρώτ' απ' όλα, να σημειωθεί πως η προδοσία στοιχειοθετούνταν με περισσότερα και διαφορετικά μεταξύ τους αδικήματα. Πρόκειται για την προδοσία σε εξωτερικό εχθρό, την εξαπάτηση του δήμου, το αδίκημα που διέπραττε ένας δωροδοκημένος από εχθρούς της Αθήνας ρήτορας, καθώς και το αδίκημα του *αδικείν* τον λαό. Ωστόσο, η μελέτη εστιάστηκε στο πιο βαρύ είδος προδοσίας της πόλης, το οποίο συντελούνταν με την απόπειρα εγκαθίδρυσης τυραννίας και την κατάλυση της υπάρχουσας κοινωνικής και πολιτειακής τάξης, δηλαδή την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Όσον αφορά στις ποινικές διαδικασίες για την τιμωρία του αδικήματος της εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης της δημοκρατίας, μπορούμε να καταλήξουμε ότι, κατά την κλασική εποχή, οι Αθηναίοι είχαν τη δυνατότητα να επιλέγουν, ανάλογα με την απαξία της συγκεκριμένης πράξης τις εξής:

- τη θέση εκτός νόμου, η οποία ήταν δυνατόν, όχι όμως και απαραίτητο, να συνοδεύεται από την ανακήρυξη του τεθέντος εκτός νόμου ως πολεμίου - εχθρού των Αθηναίων·
- τη γραφή καταλύσεως του δήμου ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας·
- μετά τον 5ο π.Χ. αιώνα, την εισαγγελία στην εκκλησία του δήμου ή στη βουλή²¹¹ και τελικά στα δικαστήρια της Ηλιαίας·
- τέλος, μετά το 350 π.Χ. περίπου, τη διαδικασία της «αποφάσεως» στον Άρειο Πάγο.

Σχετικά με το ζήτημα των ποινών για εκείνον που έκανε απόπειρα ή εν τέλει εγκαθίδρυε τυραννία και κατέλυε το δημοκρατικό πολίτευμα, η επιβαλλόμενη τιμωρία, ή ορθότερα νομοθετημένη αυτοδικία, ήταν η θέση εκτός νόμου. Σύμφωνα με αυτή την ιδιόμορφη κύρωση, που ποτέ δεν επεβλήθη από δικαστήριο, ο τεθείς εκτός νόμου, ως ένοχος του βαρύτερου αδικήματος βάσει των θεμελιωδών αρχών της αθηναϊκής δημοκρατίας και,

---

²¹¹Σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις

επομένως, πολέμιος του αθηναϊκού λαού, έπρεπε να θανατωθεί ατιμώρητα από οποιονδήποτε, οπουδήποτε και αν βρισκόταν.

Αλλά και στην περίπτωση που ο δράστης του αδικήματος αυτού δικαζόταν από το δικαστήριο, η επιβαλλόμενη τιμωρία ήταν η «εσχάτη» των ποινών, σωρευτικά με άλλες κύριες, όπως η δήμευση της περιουσίας, η συλλογική εξορία όλου του γένους, η κληρονομική ατιμία. Πέραν τούτου, ουδόλως εξαντλούνταν η τιμωρία στους ζωντανούς, αλλά επεκτεινόταν και στους νεκρούς, γεγονός που αντικατοπτρίζει την ειδική απαξία του αδικήματος. Αυτό αποδεικνύεται από την επιβολή παρεπόμενων - ατιμωτικών ποινών για διαπόμπευση και παραδειγματισμό, όπως η απαγόρευση ταφής του ενόχου στα όρια της αθηναϊκής επικράτειας, η αναγραφή του ονόματός του σε ειδική στήλη για την αιώνια κατασχύνη της πράξης, η κατεδάφιση της οικίας του ή η εκταφή και ρίψη των οστών εκτός των ορίων της Αττικής.

Η αρχαία Αθήνα και η κοινωνία της ήταν αμείλικτη στο θέμα της εγκαθίδρυσης τυραννίας και κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος. Τον πραξικοπηματία δεν τον θεωρούσε άνθρωπο, αντίθετα μάλιστα αποτελούσε για αυτήν ένα *ἄχθος ἀρούρης*, ένα αχρειαστο, περιττό βάρος της γης, μία μiasμένη ύπαρξη, χωρίς ηθικές αναστολές, η οποία, καίτοι γεννήθηκε άνθρωπος, απέγινε υπάνθρωπος και ήταν άξια αποστροφής, ανίερη, με τύχη συνήθως μακάβρια. Η προσβολή της υπόστασής του έπρεπε να αποτελέσει σαφές υπόδειγμα και παράδειγμα προς αποφυγή.

Τέλος, όμοια τύχη ανέμενε και τους «συμπράκτες» και υπερασπιστές του δράστη, καθώς σε πάμπολλες περιπτώσεις τους εξίσωναν με αυτόν. Τους θεωρούσαν και αυτούς επικίνδυνους και βλαβερούς για την ομαλότητα της πόλης, αφού, υπερασπιζόμενοι τον ιθύνοντα νου, επεδίωκαν να μειώσουν την επιζήμια συνέπεια της πράξης του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ – ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

(όπως ανακτήθηκαν από

<https://el.wikisource.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1:%CE%A3%CF%85%CE%B3%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CF%82>)

- Αισχίνης, *Κατὰ Κτησιφῶντος*
- Αισχίνης, *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας*
- Ανδοκίδης, *Περὶ τῶν Μυστηρίων*
- Αριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά*
- Αριστοφάνης, *Ἐκκλησιάζουσαι*
- Αριστοφάνης, *Ὅρνιθες*
- Αριστοφάνης, *Σφήκες*
- Δείναρχος, *Κατὰ Δημοσθένους*
- Δείναρχος, *Κατὰ Φιλοκλέους*
- Δημοσθένης, *Κατὰ Ἀριστογείτονος Α΄*
- Δημοσθένης, *Κατὰ Εὐέργου καὶ Μνησιβούλου Ψευδομαρτυριῶν*
- Δημοσθένης, *Κατὰ Στεφάνου Ψευδομαρτυριῶν Β΄*
- Δημοσθένης, *Κατὰ Τιμοκράτους*
- Δημοσθένης, *Περὶ τῆς Ἀτελείας πρὸς Λεπτίνην*
- Δημοσθένης, *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας*
- Δημοσθένης, *Πρὸς Πανταίνετον*
- Δημοσθένης, *Πρὸς Τιμόθεον Ὑπὲρ χρέως*
- Δημοσθένης, *Φιλιππικὸς Γ΄*
- Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*
- Θουκυδίδης, *Ἱστορία του Πελοποννησιακοῦ Πολέμου*
- Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*
- Ισοκράτης, *Πρὸς Καλλίμαχον*
- Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*
- Λυσίας, *Περὶ τῆς Εὐάνδρου δοκιμασίας*
- Λυσίας, *Δήμου καταλύσεως ἀπολογία*
- Λυσίας, *Κατὰ Ἀγοράτου*
- Λυσίας, *Κατ' Ἀνδοκίδου ἀσεβείας*

- Λυσίας, *Κατὰ Νικομάχου*
- Λυσίας, *Κατὰ Φίλωνος δοκιμασίας*
- Ξενοφών, *Ἑλληνικά*
- Πλάτων, *Γοργίας*
- Πλούταρχος, *Ἠθικά*
- Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι / Σόλων*
- Υπερείδης, *Ὑπὲρ Εὐξενίππου*
- Υπερείδης, *Ὑπὲρ Λυκόφρονος*

B. ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΕΡΓΑ

Andrewes A. [1992], *Η τυραννία στην αρχαία Ελλάδα*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Βαβούσκος Κ.Α. [1980], *Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.

Βελισσαροπούλου – Καράκωστα Ι. [1987], *Θεσμοί της αρχαιότητας Ι. Η πόλις*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.

Γιούνη Μ. [1991], *Μορφές Ποινών στο Αττικό Δίκαιο: Ἄτιμος Ἔστω – Ἄτιμος Τεθνάτω. Συμβολή στη μελέτη της ποινής της ατιμίας και της θέσεως εκτός νόμου κατά την κλασική εποχή*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη, ανακτήθηκε από Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (τελευταία έκδοση: University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998).

Γιούνη Μ. [2006], *Νόμος Πόλεως. Δικαιοσύνη και Νομοθεσία στην Αρχαία Ελληνική Πόλιν. Ι. Οι αρχαϊκοί χρόνοι*, Εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα.

Γιούνη Μ. [2017], *Ιστορία Δικαίου και Πολιτικών Θεσμών στην Αρχαιότητα*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

Calhoun G.M. [1918], «Diamartyria, Paragraphe and the Law of Archinus», CP 13: 169-185.

Forrest W.G. [1966], *The Emergence of Greek Democracy*, London.

Furley W. D. [1996], *Andocides and the Herms: A Study of Crisis in Fifth-Century Athenian Religion*. Institute of Classical Studies, London.

Glotz G. [1994], *Η Ελληνική «ΠΟΛΙΣ»*, (μτφρ. Αγνή Σακελλαρίου), [τίτλος πρωτοτύπου : *La cite grecque*, Paris 1953] Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Hansen H.M. [1975], *Eisangelia. The Sovereignty of the People' s Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians*, Odense.

Harrison A.R.W. [1971], *The Law of Athens*, (2^{ος} Τόμος), Clarendon Press, Oxford.

Καραμπάτσου Χ. [2018], *Ηλιαία: Το δικαστήριο των πολιτών την εποχή των Αττικών ρητόρων*. Διδακτορική Διατριβή, Κομοτηνή, ανακτήθηκε από Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.

Κυριακόπουλος Π. [2002], *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα.

Κυρτάτας Δ. [1995], «Η Αθηναϊκή Κοινωνία από τον Σόλωνα στον Κλεισθένη» στο *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία. Μελέτες για το πολίτευμα και την ιδεολογία των Αθηναίων*, Δημοσιεύματα της Επιτροπής Ερευνών, Τόμος 2, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα

Λιακόπουλος Ι. [1999], *Η νομοθεσία της αρχαίας αθηναϊκής πολιτείας*, Εκδόσεις Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη.

Μάνεσης Α. - Σπυρόπουλος Φ. [1995], «Το Πολίτευμα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας» στο *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία. Μελέτες για το πολίτευμα και την ιδεολογία των Αθηναίων*, Δημοσιεύματα της Επιτροπής Ερευνών, Τόμος 2, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα

Μπέης Κ. [2001], *Σωκράτης : Η προσωποποίηση της ηρωικής φιλοσοφίας – φιλοσοφική τραγωδία*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα.

MacDowell D.M. [2015], *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Γιώργος Μαθιουδάκης), [τίτλος πρωτοτύπου: *The Law in Classical Athens*], Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα.

Mossé Cl. [1989], *Οι τύραννοι στην αρχαία Ελλάδα*, Εκδόσεις το Άστυ, Αθήνα.

Mossé Cl. [2000], *Οι θεσμοί στην κλασική Ελλάδα*, (τίτλος πρωτοτύπου: *Les institutions grecques a l' époque classique* Paris 1967), Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

Ober J. [2006], *Rational rituals and publicity in democratic Athens*, Princeton/Stanford Working Papers in Classics.

Παύλου Στ. [1985], *Μεταβολές των ποινών στο Αττικό Δίκαιο: ένα παράδειγμα προβολής των κοινωνικών εξελίξεων στο δίκαιο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.

Rhodes P.J. [1972], *The Athenian Boule*, Clarendon Press, Oxford.

Σακελλαρίου Μ.Β. [2000], *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

Τρωιάνος Σπ. - Βελισσαροπούλου - Καράκωστα Ι. [2002], *Ιστορία Δικαίου*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

